ชุดวชิรญาณนิพนธ์

ความรู้ในพระพุทธศาสนา

โดย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ความรู้
ในพระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ความรู้ในพระพุทธศาสนา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
ความรู้ในพระพุทธศาสนา.-- พิมพ์ครั้งที่ 2
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.
69 หน้า
1. พุทธศาสนา.
I. ชื่อเรื่อง,
294.3

ISBN 974-580-825-3

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๒ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

คำนำ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา เพื่อประชาชนทุกระดับชั้น สามารถศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคม ทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรงและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ให้มั่นคงสถาพรสืบไปด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์เรื่อง **"ความรู้ในพระพุทธศาสนา"** ของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแผ่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นบทพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระครบถ้วนบริบูรณ์ และเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับ

ขอจตุรพิธพรจงบังเกิดแด่ท่านผู้ประพฤติธรรม

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
มกราคม ๒๕๔๒

สารบาญ

ธรรมชาติของความรู้ ๑
ปัญญา ที่มาของความรู้ความฉลาด ๑๒
ปัญญา คือความรู้เห็นตามเป็นจริง ๑๙
วิถีของปัญญา ๓๖
ความรู้คู่กับความเห็น ๔๓
ความรู้ คือภาวะตื่นจากหลับ ๕๕
ความรู้ หนทางสู่ความสะอาด ๖๓

ความรู้
ในพระพุทธศาสนา

๑

ธรรมชาติของความรู้

พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เพราะประกาศแสดงสัจธรรม จึงได้ชื่อว่า **สวากขาตธรรม** ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวแล้วดี, ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวแล้วดีนั้น ก็เป็นไปเพื่อความรู้ ไม่เป็นไปเพื่อความไม่รู้ มีเหตุมีผล ไม่ไร้เหตุไม่ไร้ผล, เมื่อบุคคลสนใจและพิจารณาด้วยตนเองก็กำจัดความไม่รู้ตามเป็นจริงเสียได้. เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การฟังธรรมนั้น สมควรผู้ที่นับถือพระศาสนาทั้งหลาย จะพึงสนใจในสวากขาตธรรม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้วนั้น ด้วยความรู้หรือธาตุรู้ที่มีอยู่ในตน.

ทุก ๆ คนมีความรู้หรือมี**ธาตุรู้**อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ถ้าไม่มีความรู้หรือไม่มีธาตุรู้ก็จะเป็นคนไม่ได้, เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า **ฉธาตุโร อยํ ปุริโส** คนนี้มีธาตุ ๖ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศและธาตุรู้ เหล่านี้เป็นต้น, รูปกายคือกายที่เป็นส่วนรูป แต่ถ้าไม่มีธาตุรู้ก็เป็นหุ่นหรือเป็นร่างกายของคนตาย ไม่สามารถจะทำกิจการงานทั้งหลายให้สำเร็จไปได้, ต่อเมื่อมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ประกอบกันไปอาศัยกันและกันเป็นไป นั่นแหละธาตุรู้จึงจะใช้ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่เป็นธาตุไม่รู้อันเป็นรูปกายนั้น ให้ทำกิจการงานเพื่อสำเร็จกิจ สำเร็จประโยชน์แก่ตน เพื่อสำเร็จประโยชน์ต่อบุคคลผู้อื่น.

ลำพังแต่ธาตุรู้เดิมที่มีอยู่ในบุคคล ก็ประมวลกันอยู่ไม่มีอาการที่แสดงออกมาว่าเป็นอย่างไร, เช่นเด็กที่อยู่ในครรภ์มารดา หรือคนนอนหลับหรือคนสลบ เพราะมีธาตุรู้อยู่แต่ประมวลกันอยู่ ไม่แสดงอาการออกมา จึงไม่รู้ยิ่งขึ้นไป ต่อเมื่อเด็กนั้นคลอดจากครรภ์มารดาออกมา และได้อาศัยความเจริญที่มีอยู่ตามธรรมดาอุปถัมภ์ ก็ให้เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ, หรือคนนอนหลับคนสลบ ฟื้นตื่นจากหลับจากสลบ ธาตุรู้นั่นแหละจึงแสดงออกมาทางทวาร คือออกมาทางตาให้เห็นรูป ก็เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่าจักขุวิญญาณ ออกมาทางหูได้ประสพเสียง เกิด

ความรู้สึกขึ้น เรียกว่าโสตวิญญาณ ออกมาทางฆานะคือจมูก เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่าฆานวิญญาณ ออกมาทางลิ้นและรู้รส เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่าชิวหาวิญญาณ ออกมาทางกายมาประสพโผฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่ากายวิญญาณ ออกมาทางมนะ คือมนะนึกคิดอารมณ์ หรือเรื่องราวต่าง ๆ เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่ามโนวิญญาณ, วิญญาณของธาตุรู้อาศัยกับกาย ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้ จัดเป็นวิญญาณขันธ์ คือกองวิญญาณในขันธ์ห้า นี่ธาตุรู้ตื่นขึ้นมา.

แต่ว่าธาตุรู้นั้นก็รู้เพียงที่จะปกครองบริหารตนให้เป็นไปได้ ป้องกันอันตรายที่พึงมีมาตามสามารถที่จะพึงป้องกันได้ รู้เช่นนี้เสมอกันไปในคนและในสัตว์ เพราะสัตว์เดียรฉาน ก็มีความรู้เช่นนี้, นี้ได้ชื่อว่ารู้ตื่นจากไม่รู้ หรือจากหลับ จากสลบมาชั้นหนึ่ง.

แต่ยังไม่วิเศษอะไร เพราะว่าถ้าปล่อยให้ธาตุรู้นั้น เป็นไปตามอารมณ์ที่ได้ประสพ กิเลสที่มีภายในคือ โลภะ ความต้องการได้ โทสะ ความโกรธแค้น โมหะ ความหลง ก็ออกไปเกี่ยวข้องพัวพันกับอารมณ์ที่รู้นั้น และอยากได้ โกรธแค้น หลงไปตามอารมณ์, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นเหตุให้ประพฤติปฏิบัติทางกายด้วยทำ ทางวาจาด้วยพูด ทางใจด้วยคิด ผิดบ้างถูกบ้าง ไม่รู้สึกดีชั่วอย่างไร.

ต่อเมื่อธาตุรู้นั้นแหละได้รู้ยิ่งขึ้นไปจนถึงรู้ว่าใครเป็นคนดี ใครเป็นคนชั่ว, เมื่อรู้จักว่าใครเป็นคนดี ใครเป็นคนชั่วดังนี้แล้ว สืบเข้าไปว่า เขาดีเพราะอะไร หรือชั่วเพราะอะไร ก็จะเห็นได้ด้วยความรู้ของตนเองว่า คนที่ทำดี ก็เพราะเขารู้ดีรู้ชั่วและตั้งใจเว้นชั่วตั้งใจทำดี คนที่เป็นคนชั่วก็เพราะรู้ชั่วรู้ผิด แต่ไม่รู้ดีรู้ชอบจึงทำแต่ชั่วแต่ผิดออกไป, คนที่รู้ดีรู้ชั่วและตั้งใจเว้นชั่วทำแต่ดี เช่นนี้อยู่ที่ไหนตนก็เป็นคนดี ทำหมู่ที่อยู่ด้วยกันให้เป็นสุข คนที่รู้ชั่วอยู่ที่ไหนก็ทำชั่ว ทำผู้ที่อยู่ด้วยกันให้เดือดร้อน พิจารณาเห็นได้ในปัจจุบันนี้.

บุคคลที่รู้ดีรู้ชั่วแล้วตั้งใจเว้นชั่ว ตั้งใจทำดีนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยสุจริต คือความประพฤติดี ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยทุจริตความประพฤติชั่ว, เมื่อเป็นเช่นนี้ ตัวเองก็เป็นคนดี ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยก็ไม่เป็นทุกข์ มีแต่จะเป็นสุข.

ความเป็นเช่นนี้ ก็เพราะธาตุรู้นั้นแหละที่มีอยู่ด้วยกันทุก ๆ คน แต่ถ้าใช้ธาตุรู้หรือความรู้ออกไปพิจารณาดูบุคคลอื่นให้เห็นตามเป็นจริงตามเหตุและผล และน้อมความรู้ดีรู้ชอบเข้ามาในตน มาฝึกตนทำตนให้เป็นคนตื่น เพราะรู้ตามเป็นจริง, นี้ก็จะเป็นทางทำให้เป็นคนดี หรือเป็นคนประกอบด้วยสุจริตเป็นกัลยาณชนคนงาม.

ถ้าเป็นแต่เพียงเท่านี้ ก็จะไม่รู้ดีรู้ชอบขึ้นไปกว่านี้. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชั้นต้นก็ทรงรู้เช่นนี้ และทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์ให้เป็นคนดีชั้นหนึ่งแล้ว ยังทรงมุ่งจะเป็นผู้ตื่นเป็นผู้รู้ในกิจการงานอื่น ๆ ต่อไป จึงทรงตั้งจิตศึกษาความรู้ให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ทำกิจการงานในหน้าที่ให้สำเร็จไปได้ด้วยดี นี้เป็นตัวอย่างของคนที่มุ่งความดีความเจริญแก่ตนพึงปฏิบัติตาม.

แม้เช่นนั้นแล้วก็ยังทรงมุ่งต่อไปอีก ด้วยพิจารณาเห็นว่าบุคคลแม้มีความรู้ความสามารถ อาจจะทำกิจการงานในหน้าที่ให้สำเร็จได้ด้วยดี จนถึงที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ที่มีแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น, แต่ว่าคนผู้บริโภคทรัพย์นั้น หรือผู้ทำกิจการนั้นให้สำเร็จไปได้ ไม่ได้อยู่ยืดยาวออกไปเกินกว่ากำหนด ในที่สุดรูปกายก็ชำรุด คือแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ ในที่สุดก็สลายคือตาย.

เมื่อตายนั้นก็ยังต่างกัน คนที่ไม่รู้ตามเป็นจริง รู้แต่เพียงที่จะทำชั่วทำผิด ก็ตายไปด้วยความชั่วความผิดของตัว ความชั่วความผิดนั้นแหละจะเป็นอบุญกรรม คือนำให้เกิดในชาติภพที่ชั่วเหมือนดังวันนี้ตนเป็นคนชั่ว รุ่งขึ้นพรุ่งนี้ก็เป็นคนชั่วอยู่นั่นเอง, ส่วนบุคคลผู้รู้ดีรู้ชอบ เมื่อตายก็ตายดีตายชอบ

มีสุคติเป็นที่ไปในภายหน้า เหมือนดังวันนี้เป็นคนดีอยู่อย่างไร รุ่งขึ้นพรุ่งนี้ก็คงเป็นคนดีอยู่อย่างนั้นสืบต่อไป.

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราทั้งหลายย่อมมีความรักตนอยู่ด้วยกัน ต้องการให้ตนเป็นคนดี ต้องการให้ตนมีสุข จึงสมควรปฏิบัติฝึกหัดตน ให้เป็นผู้รู้ ให้เป็นผู้ตื่นแล้ว และทำดีทำชอบ ด้วยความรู้ความตื่นนั้นในชาตินี้ไว้ เมื่อต่อไปชาติหน้าก็จะได้เป็นผู้มีความรู้ดีรู้ชอบ และเป็นผู้ตื่นจากความชั่วความผิดสืบต่อไป.

แต่ว่าถึงเป็นเช่นนี้ได้ ก็ยังไม่พ้นความวนเวียน เกิดแก่เจ็บตาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงพิจารณาเห็นความแก่ความเจ็บความตายว่าเป็นภัยเป็นสิ่งที่ควรกลัวและทรงมุ่งหลีกหนีให้พ้น, เมื่อทรงพิจารณาหาทางหลีก ทางหนีที่จะให้พ้น ในเวลาที่ทรงครองสมบัติของผู้ครองเรือนอยู่ จึงได้สละสมบัติของผู้ครองเรือนออกไปแสวงหาปฏิปทาทางดำเนิน ที่ท่านแสดงไว้ก็คือทำจิตให้สงบให้ตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน ให้จิตมีกำลังอันใหญ่ รวบรวมเข้าไว้แล้ว ใช้จิตที่ตั้งมั่นนั้นพิจารณาเพื่อให้เห็นตามเป็นจริง ก็ได้ทรงเห็นตามเป็นจริงว่า กายที่เกิดมาแล้วย่อมแปรเปลี่ยนไปอยู่เสมอโดยลำดับในที่สุดก็แตกสลาย แต่ว่าธาตุรู้ไม่ได้พลอยแก่ ไม่ได้พลอยเจ็บไม่ได้พลอยตาย คงรู้อยู่ตามเป็นจริง, เมื่อทรงรู้ตามเป็นจริง

เช่นนั้นและทรงเป็นผู้รู้อยู่ จึงเป็นพุทโธ ผู้รู้ผู้ตื่น ร่างกายจึงเป็นร่างกาย หรือเป็นร่างกายที่เป็นสังขตะ ปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นแล้ว ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ที่สุดก็สลายไปและก็จะเกิดขึ้นใหม่ด้วยธาตุ. เพราะฉะนั้น ร่างกายของคนตลอดถึงสัตว์ที่มีความเกิดในเบื้องต้น ความเกิดนี่แหละก็แปรปรวนไป ซึ่งเรียกว่าแก่ และก็เจ็บไข้เป็นคราว ๆ ในที่สุดก็สลาย, แต่ผู้รู้หาได้เกิด แก่ เจ็บ หรือตายไปตามกายไม่ จะเป็นจริงเช่นนั้นหรือไม่ ผู้มีปัญญาสามารถพิจารณาดูได้ที่ตัวเอง. ตัวเองนั้นถ้าเพียงแต่รูปกายก็จะพิจารณาเห็นได้ว่า ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้แปรเปลี่ยนไปมากมาย จนยากที่จะกำหนดได้, แต่ผู้รู้หรือธาตุรู้แปรเปลี่ยนไปอย่างไรหรือไม่ เมื่อพิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า ไม่ได้แปรเปลี่ยนเป็นแต่รู้ยิ่งขึ้นโดยลำดับ.

ความรู้ยิ่งขึ้นโดยลำดับนี้เพราะอะไร ก็เพราะธาตุรู้นั้นออกไปสอดส่องดูความเป็นไปของโลก ดูความเป็นไปของกายที่มีอยู่, แต่ถ้าธาตุรู้ หรือผู้รู้ รู้ผิดจากความจริง ก็จะยึดถือสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกว่า **เอตํ มม** นั่นเป็นของเรา ยึดถือรูปกายว่าเป็นเรา ว่า **เอโสหมสฺมิ** เราเป็นนั่น และเห็นว่ารูปกายนั้น ๆ เป็นของเรา ตามพระบาลีว่า **เอโส เม อตฺตา** นั่นเป็นตัวตนของเรา, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ดูเหมือนพลอยแก่ พลอยเจ็บ พลอยตายไปตามรูปกาย แต่เมื่อรู้ตามเป็นจริง รู้จนตื่น รูปกาย ก็คง

เป็นรูปกาย ผู้รู้ก็คงเป็นผู้รู้ พิจารณาดูแม้ชั่วครู่ชั่วขณะ ก็ได้ชื่อว่าฝึกตนให้เป็นผู้รู้ชั่วครู่ชั่วขณะ.

แต่ว่าเพราะธาตุรู้หรือผู้รู้นั้น รู้ยังอ่อน เมื่อมีอารมณ์อะไรมากระทบ ธาตุรู้หรือผู้รู้ก็วิปริต แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป กลับไปยึดอารมณ์ที่รู้นั้นเข้าไว้ จึงพลอยอาดูรวุ่นวายอยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ, เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้ที่ตื่นจากความไม่รู้ ก็เปลี่ยนเป็นรู้อย่างฝัน.

คนนอนหลับฝันเห็นอารมณ์ต่าง ๆ ในฝันย่อมเชื่อว่าเป็นจริงตามที่ฝันเห็นนั้น อาจเศร้าโศกเสียใจในเมื่อฝันร้าย อาจยินดีเบิกบานในเวลาที่ฝันดีอยู่ เพราะยึดถืออารมณ์ที่ฝันเห็นว่าเป็นจริงเป็นจังไป ต่อเมื่อตื่นจากฝันรู้ได้ว่า อารมณ์ที่ได้ประสพเป็นเรื่องฝันทั้งนั้น ก็สงบความยินดียินร้ายเสียได้ นี้เป็นผู้ตื่นจากฝันในเวลาฝัน.

แต่ฝันในเวลาตื่น ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อไม่กำหนดดูตน ฝึกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นแล้ว ก็ฝันตื่น ๆ นั้นเอง ฝันยินดีบ้าง ฝันยินร้ายบ้าง ฝันหลงงมงายบ้าง ต่อเมื่อฝึกตนให้เป็นผู้รู้ให้เป็นผู้ตื่นแม้ชั่วครู่ชั่วขณะ อารมณ์ที่ดีในโลกแม้จะมากเท่าใด ก็ไม่ทำให้ผู้พิจารณาจนเป็นผู้รู้ผู้ตื่นนั้น หลงไปแม้ชั่วครู่ชั่วขณะ,

เพียงเท่านี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุญ เป็นเครื่องชำระความไม่รู้ตามเป็นจริง เป็นกุศล เป็นกิจของคนฉลาด แต่ว่าไม่เสมอไป.

เมื่อจะให้รู้ตามเป็นจริงยิ่งขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยมีสติระลึก คือระลึกถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงไว้เป็นเครื่องเตือนใจให้เป็นผู้รู้ให้เป็นผู้ตื่นแล้ว และปลุกตนหรือทำตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น. การปลุกตนทำตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นเป็นการดีการชอบ เป็นบุญเป็นกุศล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงแนะนำไว้.

ปฏิปทาทางดำเนินไป เพื่อทำตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น เพราะรู้จริงเห็นจริง เรียกว่า**สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ ตรงกันข้ามกับ**มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิด. ความเห็นของทุก ๆ คน ย่อมมีประจำอยู่ด้วยกัน แต่ความเห็นนั้นจะเป็นถูกหรือชอบ ซึ่งเรียกว่าสัมมาทิฏฐิก็ได้ จะเป็นผิดหรือเป็นชั่วซึ่งเรียกว่ามิจฉาทิฏฐิก็ได้ ทางพระพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคำสั่งสอนไว้เพื่อให้เป็นผู้เห็นถูกเห็นชอบ เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ.

เพราะฉะนั้น เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว นำคำสั่งสอนนั้นเข้ามาฝึกตน ทำตนให้เป็นผู้ตื่นตามคำสั่งสอน ก็จะเป็นพุทโธหรือพุทธะขึ้นได้ชั่วขณะ

หย่อนหรือยิ่งแล้วแต่ความสามารถ ที่บุคคลจะพึงทำหรือพึงฝึกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น. การปลุกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นนี้ เป็นการดีเป็นบุญเป็นกุศล ทั้งสำหรับตน ตนเองเมื่อฝึกตนให้เป็นผู้ตื่นได้เท่าใด ก็เป็นบุญเป็นกุศลได้เท่านั้น ทั้งจะทำบุคคลผู้อื่นผู้เกี่ยวข้องถึงกันให้เป็นสุขไปด้วย, เหมือนดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงฝึกพระองค์ให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นแล้ว ทรงประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องแก่พระองค์ทุกถ้วนหน้า, เว้นไว้แต่ว่าบุคคลนั้น ๆ ไม่ต้องการฟังคำสั่งสอนของพระองค์และนำเข้ามาปลุกตนให้เป็นผู้ตื่น ก็เป็นอันไม่ได้รับประโยชน์จากพระองค์ บุคคลเช่นนี้ได้ชื่อว่าเป็น**ปุริสาทัมมะ** คือเป็นผู้ที่ฝึกไม่ได้, ส่วนบุคคลที่สนใจฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าน้อมนำธรรมเข้ามาปลุกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น ได้ชื่อว่าเป็น**ปุริสทัมมะ** คนที่ควรฝึก. พระพุทธเจ้าทรงฝึกบุคคล ให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นตามภูมิตามชั้นจนรู้ตามเป็นจริงเหมือนเช่นพระองค์ จึงได้ทรงพระนามว่า **ปุริสทัมมสารถี** ผู้ฝึกคนที่ควรฝึก, แต่บุคคลที่พระองค์ฝึกไม่ได้ ก็เป็นปุริสาทัมมะ คือคนที่ฝึกไม่ได้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ถูกฆ่าให้ตายจากคุณความดี.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ผู้ตื่นด้วยพระองค์เอง และรู้ตื่นโดยชอบจึงเป็น **สัมมาสัมพุทโธ** ผู้รู้ผู้ตื่นเองโดยชอบ ก็พึง

ระลึกถึงพระคุณของพระองค์และนำคำสั่งสอนของพระองค์เข้ามาไว้ในใจ ให้ใจระลึกถึงคำสั่งสอนของพระองค์ แล้วและนำคำสั่งสอนนั้นเข้ามาฝึกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่น, เมื่อฝึกตนให้เป็นผู้รู้ผู้ตื่นแล้ว ความดำริคิดทางใจซึ่งเรียกว่าเป็นมโนกรรมก็เป็นสุจริต เป็นจิตที่ดี การทำทางกายก็เป็นการทำที่ดี เป็นกายสุจริต การพูดทางวาจาก็เป็นการพูดที่ดี เป็นวจีสุจริต, เพราะสุจริตทั้ง ๓ ประการนี้แหละ เมื่อมีอยู่ในตนก็จะเป็นเหตุทำบุคคลให้เป็นผู้ดำเนินไปดี เพราะเป็นผู้รู้ผู้ตื่น ด้วยเหตุนี้จึงมีพุทธภาษิตอันเป็นคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่า

สุปฺปพุทฺธํ ปพุชฺฌนฺติ สทา โคตมสาวกา
เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตาสติ.

แปลความว่า สติความระลึกอันไปในพระพุทธ คือท่านผู้รู้ผู้ตื่น ของบุคคลผู้ใดมี บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้พระนามว่าพระโคดม และผู้นั้นก็จะเป็นผู้ตื่นอยู่ และตื่นอยู่ด้วยดี ไม่ฝันไม่หลับซึ่งไม่รู้อะไร และไม่ฝันไปเพราะไม่หลงไปในอารมณ์ต่าง ๆ การระลึกถึงพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และนำเข้ามาฝึกตนเช่นนี้จึงเป็นการดีการชอบ.

๒

ปัญญา ที่มาของความรู้ความฉลาด

ในธาตุวิภังคสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดา ทรงแสดงแนะนำให้บุคคลพิจารณาเห็นตามเป็นจริงแล้ว อาศัยกายซึ่งเป็นสังขาร ทำประโยชน์ให้เกิดมีแก่ตนด้วยให้เกิดมีแก่บุคคลอื่นด้วย. แต่บุคคลจะทำเช่นนี้ได้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่มีอยู่ในตน และปัญญานั้น ก็ต้องเป็นปัญญาชอบซึ่งเป็น **สมฺมปฺปญฺญา** ไม่ใช่ปัญญาผิด ซึ่งเป็น **มิจฺฉปฺปญฺญา,** เพราะปัญญาชอบเป็นเหตุให้เกิดความเชื่อเป็นไปในทางที่ชอบ เมื่อเกิดความเชื่อเป็นไปในทางที่ชอบ ก็เป็นเหตุให้ประกอบบุญกุศลทางกาย ทางวาจา อันสำเร็จมาจากทางใจ, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่า ถือเอาประโยชน์ของกายซึ่งมีความเกิด ความเสื่อมความสลายไปตามธรรมดาไว้ได้ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ.

ส่วน **มิจฺฉปฺปญฺญา** ความรู้ผิดนั้น เมื่อเกิดขึ้นก็เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อในทางที่ผิด เมื่อความเชื่อในทางที่ผิดเกิดมีขึ้น ก็เป็นเหตุให้ทำชั่วทำผิด ทำตนให้เสื่อมจากคุณความดี ทำพื้นเพของตนให้เลวทรามกว่าพื้นเพเดิมด้วย ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนด้วย.

เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงแนะนำไว้ในอธิษฐานธรรม ให้บุคคลไม่ประมาทปัญญาเป็นเบื้องต้น ดังพระพุทธนิพนธ์ภาษิตที่ว่า

ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย บุคคลไม่ควรประมาทปัญญาอย่าง ๑.

สจฺจมนุรกฺเขยฺย ควรตามรักษาสัจจะอย่าง ๑.

จาคมนุพฺรูเหยฺย ควรเจริญจาคะ คือสละบริจาคอย่าง ๑.

สนฺติเมว โส สิกฺเขยฺย ผู้นั้นควรศึกษาสันติ คือความสงบระงับที่ทำให้เกิดขึ้นด้วยปัญญาสัจจะ และจาคะ นั้น ให้รู้จักตามเป็นจริงว่าเป็นอย่างไรอีกอย่างหนึ่ง ๑.

ปัญญาความรู้นั้น ทุก ๆ คนย่อมมีประจำอยู่ในตัวด้วยกันทั้งนั้น แต่จะมากน้อยกว่ากันก็แล้วแต่ความอบรมสั่งสมมาในเบื้องต้น: ถ้าบุคคลตั้งใจอบรมสั่งสมปัญญามาก ความรู้

ความฉลาดก็มาก, ถ้าบุคคลตั้งใจอบรมสั่งสมปัญญาน้อย หรือไม่ตั้งใจอบรมปัญญา ความรู้ความฉลาดก็มีน้อย เป็นไปตามเหตุและผลด้วยประการฉะนี้.

ใน**อธิษฐานธรรม**ซึ่งมาในธาตุวิภังคสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแนะนำให้ไม่ประมาทปัญญา คือให้ใช้ปัญญาที่มีอยู่ในตนพิจารณาดูกายของตนให้รู้ตามเป็นจริงอย่างไร ตามนัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ **ฉธาตุโร อยํ ปุริโส** บุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน ๑ อาโปธาตุ ธาตุน้ำ ๑ เตโชธาตุ ธาตุไฟ ๑ วาโยธาตุ ธาตุลม ๑ อากาสธาตุ ธาตุอากาศ (คือช่องว่าง) ๑. ธาตุทั้ง ๕ นี้ ย่อมมีอยู่ภายใน คือในตัวบุคคลและสัตว์ทั้งหลายทั่วไปด้วย มีอยู่ในภายนอก คือเป็นโอกาสโลกด้วย แต่แล้วก็ถ่ายกันไปถ่ายกันมา ธาตุภายในก็ถ่ายออกไปเป็นธาตุภายนอก ธาตุภายนอกก็ถ่ายเข้ามาเป็นธาตุภายใน ผลัดเปลี่ยนกันไปตามธรรมดาจนกว่าจะถึงที่สุด. เพียงแต่ธาตุทั้ง ๕ เหล่านี้ ไม่จัดว่าเป็นบุคคล เป็นสัตว์ ต่อเมื่อวิญญาณธาตุ ธาตุรู้อีกอย่าง ๑ เข้าประกอบกัน จึงเป็นบุคคล ตามพระพุทธภาษิตที่แสดงว่า **ฉธาตุโร อยํ ปุริโส** บุคคลนี้มีธาตุ ๖ ดังนี้.

ธาตุรู้นั้น ถ้าไม่ได้อาศัยดินน้ำไฟลมอากาศ ก็ไม่แสดง

ให้ปรากฏเหมือนดังไฟที่ไม่ติดเชื้อ, ถ้ามีแต่ดินน้ำไฟลม อากาศ ไม่มีธาตุรู้เข้าประกอบ ก็เหมือนดังเชื้อที่ไฟยังไม่ติดฉะนั้น, ต่อธาตุดินน้ำไฟลมอากาศอันเป็นธาตุไม่รู้ และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ประสมกัน จึงเป็นบุคคล. ทรงแสดงต่อไปว่า **ฉผสฺสายตโน** มีอายตนะ คือบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ ก็เพราะวิญญาณธาตุที่อาศัยดินน้ำไฟลมอากาศ อันเป็นส่วนรูปกายออกมาทางจักษุคือตา ก็มารู้รูป เป็นจักขุวิญญาณ, ออกมาทางโสตคือหู ก็มารู้เสียง เป็นโสตวิญญาณ, ออกมาทางฆานะคือจมูก ก็มารู้กลิ่น เป็นฆานวิญญาณ, ออกมาทางชิวหา คือลิ้นก็มารู้รส เป็นชิวหาวิญญาณ, ออกมาทางกาย ก็มารู้โผฏฐัพพะ เป็นกายวิญญาณ, ออกมาทางมนะ คือใจที่นึกคิด ก็มารู้ธรรมารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ เป็นมโนวิญญาณ, จึงมีวิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ เป็น ๖ ประการ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อธาตุรู้ออกมาทางอายตนะภายใน ๖ มาประสพอายตนะภายนอก ๖ หรืออารมณ์ ๖ เกิดวิญญาณ ๖ แล้วทั้ง ๓ ประชุมกันเข้าอีกส่วนหนึ่ง หรืออีกคราวหนึ่ง จึงเกิดผัสสะ คือความกระทบ, เมื่อเกิดผัสสะแล้วก็เกิดสัญญาความจำ และเกิดสังขารคือความนึกคิด สังขารความนึกคิด ก็ได้แก่ มโนที่น้อมนึกอารมณ์ ที่ประสพมาทางตาหูจมูกลิ้นกายมนะนั้นเข้าอีก

คราวหนึ่ง, มนะนึกถึงรูปที่ตาได้เห็น นึกถึงเสียงที่ได้ยิน นึกถึงกลิ่นที่เคยได้ดม นึกถึงรสที่เคยได้ลิ้ม นึกถึงโผฏฐัพพะที่เคยได้ถูกต้อง นึกถึงธรรมคือเรื่องต่าง ๆ ที่ได้เคยนึกคิด, เพราะฉะนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม จึงเป็นอารมณ์ เป็นที่เที่ยวของมนะ อารมณ์ทั้ง ๖ นั้น เป็นที่ตั้งแห่งความสุข ๖, เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ๖, เป็นที่ตั้งแห่งความไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ๖, จึงรวมเป็น ๑๘ พระพุทธภาษิตจึงแสดงไว้ว่า **อฏฐารสมโนปวิจาโร** มีอารมณ์คือที่เที่ยวของมนะ ๑๘ ประการ ด้วยประการฉะนี้.

นี้เป็น**สัจจธรรม** ธรรมที่เป็นจริง อันปรากฏอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คนนั่นเอง ไม่ใช่มีที่อื่น, เมื่อบุคคลไม่ประมาทปัญญาใช้ปัญญาพิจารณาดูที่ตนจะรู้ตามเป็นจริงว่าธาตุทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ มีทั้งภายใน ทั้งภายนอก ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา, แม้วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ก็เป็นธาตุรู้ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา. เมื่อพิจารณาเห็นตามเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ผู้พิจารณาก็เป็นมุนี คือผู้รู้ ธาตุทั้ง ๖ ซึ่งรวมกันเป็นบุคคลก็เป็นธาตุทั้ง ๖, เมื่อเป็นเช่นนี้ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้จึงเป็นวิญญาณธาตุที่บริสุทธิ์ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับความติดอยู่ในสิ่งที่ได้รู้ จึงเป็นอุเบกขาอ่อนละมุน; เหมือนดังทองคำที่นายช่างชำระจากมลทินของทองคำให้หมดจดแล้ว สามารถจะน้อม

นำไปทำเครื่องประดับต่าง ๆ ได้ ข้อนี้ฉันใด, วิญญาณธาตุ ที่มุนีท่านผู้รู้ ได้พิจารณาเห็นตามเป็นจริงจนเป็นอุเบกขาที่บริสุทธิ์แล้วก็ฉันนั้น.

ท่านผู้สามารถจะน้อมนำไปเพื่ออรูปฌานทั้ง ๔ ได้ แต่ท่านผู้รู้นั้นพิจารณาเห็นว่าอรูปฌานทั้ง ๔ นั้นก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อมีความเกิดในเบื้องต้น ก็มีความแปรปรวนในท่ามกลาง มีความสลายในที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่น้อมใจไปเพื่ออรูปฌานทั้ง ๔ คงเป็นผู้รู้ตามเป็นจริง, เมื่อรู้ตามเป็นจริงอยู่เช่นนี้ ก็ได้ชื่อว่า**ไม่ประมาทปัญญา** เพราะใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นตามเป็นจริง.

ความจริงที่เกิดขึ้นเพราะใช้ปัญญาพิจารณาเป็นสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริง เมื่อสัจจธรรมปรากฏขึ้น เพราะใช้ปัญญาพิจารณาเช่นนี้แล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงแสดงแนะนำให้**รักษาสัจจะ** คือธรรมที่จริง หรือสภาพที่จริงที่ปรากฏเพราะใช้ปัญญาพิจารณานั้นไว้.

เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งใดหรืออารมณ์อันใดที่ได้เคยยึดถือไว้ว่า **เอตํ มม** นั่นเป็นของเรา **เอโสหมสฺมิ** เราเป็นนั่น **เอโส เม อตฺตา** นั่นเป็นตัวตนของเรา ก็เป็นอันสละทิ้งไปไม่ยึดถือ, **จาคะ**

ความสละบริจาคสิ่งที่เคยยึดถือเพราะไม่รู้ ก็ปรากฏเกิดขึ้น ได้ชื่อว่าเป็นอันเจริญจาคะคือสละบริจาคความยึดถือสิ่งที่ได้เคยยึดถือเพราะไม่รู้ตามเป็นจริง.

เมื่อเจริญจาคะ สละบริจาคความยึดถือเพราะไม่รู้ตามเป็นจริงเสียได้ วิญญาณธาตุก็จะปลอดโปร่งผ่องใสรุ่งเรือง ก็จะถึงสันติความสงบระงับ, **สันติ**คือความสงบระงับย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง เป็นเบื้องต้น, และเกิดสัจจะความจริงเพราะใช้ปัญญาพิจารณาเห็นเป็นข้อที่สอง, สละความยึดถือที่เคยยึดถืออยู่เพราะไม่รู้ตามเป็นจริงเป็นข้อที่สาม, เมื่อสันติ ความสงบปรากฏขึ้น พระพุทธภาษิตก็แสดงแนะนำให้ศึกษาสำเหนียกกำหนดพิจารณาดูสันตินั้นให้รู้ว่ามีหน้าตาเป็นอย่างไร เมื่อรู้ได้ตามเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ความสงบระงับอย่างยิ่งก็ย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะจาคะสืบเนื่องมาจากสัจจะ และสืบเนื่องมาจากไม่ประมาทปัญญา.

๓ ปัญญา คือความรู้เห็นตามเป็นจริง

ปัญญานั้น คือความพิจารณารู้เห็นถูกต้องตามคลองธรรม กำจัดความเห็นผิดเสีย ความเห็นถูกเกิดมากขึ้นเพียงใด ก็กำจัดความเห็นผิดเสียได้เพียงนั้น ความเห็นถูกเป็นแสงสว่าง ความเห็นผิดเป็นความมืด ย่อมเป็นข้าศึกแก่กันโดยตรง, เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ในกาลใด บัณฑิตเปลื้องความประมาทเสียด้วยความไม่ประมาท, ในกาลนั้น ย่อมขึ้นสู่ปราสาท คือ ปัญญา กล่าวคือรู้เห็นตามเป็นจริง.

คนที่เกิดมา เมื่อแรกก็เป็นเด็กอ่อน แล้วก็ค่อยเติบโตจนเป็นหนุ่มสาวและกลางคน, แต่นั้นก็ถึงความทรุดโทรมลง

โดยลำดับ ถึงความเป็นคนแก่เฒ่า ผมหงอก ฟันหัก หนังหย่อนเป็นเกลียว ตามัว หูตึง กายค้อมลง ในที่สุดก็แตกทำลาย. ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่รวมกันอาศัยกันและกันเป็นไปก็สลายจากกันไปที่เรียกกันว่าตาย, นี้เป็นธรรมดา แต่บางคนก็มิได้เป็นไปตลอดลำดับต้องแตกดับไปเสียก่อนในตอนใดตอนหนึ่งเอากำหนดแน่ไม่ได้ ตามกำลังของกรรมอันเป็นเหตุปรุงแต่งให้เกิดและของปัจจัยอันอุปถัมภ์หรือตัดรอนในเวลาที่เป็นไปอยู่ แต่ถึงจะสั้นหรือยาวสักปานไร ในที่สุดก็ชื่อว่า เดินมุ่งหน้าไปหาความทรุดโทรมและความตายเหมือนกันหมด ใครจะรู้เท่าหรือไม่รู้เท่าจะหวังหรือไม่หวังก็ตาม ความเกิดแก่ตายนั้น ย่อมมีประจำร่างกายนี้เสมอ, แต่คนเราไม่รู้ไม่เห็นเอง สำคัญผิดคิดเห็นไปว่าเกิดมาแล้วแต่ยังไม่แก่ หรือกำลังแก่ แต่ยังไม่ตาย.

ลองนึกถอยหลังตรวจดูเถิด ตั้งแต่คลอดออกมาก็เกิดเป็นเด็กอ่อน แก่ตายจากเด็กอ่อนเกิดเป็นเด็กย่อม แก่ตายจากเด็กย่อมเป็นเด็กใหญ่ แก่ตายจากเด็กใหญ่เกิดเป็นหนุ่มเป็นสาว แก่ตายจากเป็นหนุ่มเป็นสาวเกิดเป็นผู้ใหญ่ แก่ตายจากผู้ใหญ่เกิดเป็นคนแก่เฒ่า อาหารการกิน จิตใจที่ชอบ รูปร่างผิวพรรณก็เปลี่ยนแปลงไปเสมอ, ไม่ใช่เพียงเกิดแก่ตายเป็นตอน ๆ เท่านั้น เกิดแก่ตายอยู่เสมอทุกวันทุกเวลา แต่เพราะเป็นทีละน้อย ๆ จึงเห็นด้วยดวงตาไม่ได้, แต่ทีละน้อย ๆ นั้นเอง เมื่อล่วงมาก

เข้า ๆ จึงเห็นได้เป็นตอน ๆ เหมือนเข็มนาฬิกาที่ค่อย ๆ เลื่อนไปทีละน้อย ๆ เมื่อล่วงมากเข้า จึงเป็นกึ่งนาฬิกา เป็นหนึ่งชั่วนาฬิกา เป็นรอบคือครึ่งวันและเป็นวัน.

พระบรมศาสดาจารย์ ทรงทราบธรรมดาของสังขารตามเป็นจริง จึงตรัสเตือนไว้ว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา, ท่านทั้งหลายขอให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด, ทรงแนะนำให้สตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตพิจารณาทุกวันว่า เรามีความแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้. ชีวิตนี้ย่อมสิ้นลงในคราวหนึ่ง กำหนดแน่ไม่ได้ เมื่อบุคคลอันความตายครอบงำแล้ว ไม่มีบุตร ไม่มีบิดา ไม่มีพวกพ้องที่จะป้องกัน, ความป้องกันในญาติทั้งหลายไม่มี.

ตามธรรมดาคนที่เกิดมา เพราะอาศัยปัจจัยภายใน คือกรรมตกแต่งให้ดีหรือชั่วมาแล้ว ยังจำต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ ผ้านุ่งห่ม อาหารที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ช่วยอุปถัมภ์อีก. ความต้องการปัจจัยเหล่านี้ในชั้นต้นก็เพียงปกปิดความอาย กันเย็นและร้อน ลมและแดด ที่เกินความพอดีไป ป้องกันสัตว์ที่จะทำอันตรายแก่ร่างกาย และป้องกันแก้ไข้เจ็บ. แต่เพราะความฉลาดของมนุษย์เจริญขึ้น การทำสิ่งของใช้สอยและบริโภคจึงเจริญแพร่หลายขึ้นโดยลำดับ จนเกินกว่าที่จำเป็นต้องใช้

เลยกลายเป็นเครื่องประดับตกแต่งและของเล่นต่าง ๆ ความต้องการสวยงาม ความต้องการสะดวกสบายเป็นต้น ก็ขยายออกไปตามยุคตามคราวจนไม่มีที่สุด.

เพราะความเข้าใจผิดเป็นต้นเหตุ ความโลภที่นอนเนื่องอยู่ก็เจริญขึ้น แรงหนักเข้าก็ถึงเพ่งเล็งจะให้ได้ของ ๆ คนอื่นมาเป็นของตนโดยไม่เลือกทาง ซึ่งเรียกว่า **อภิชฺฌา**, ความโกรธเคืองกัน เพราะทำไม่ถูกใจกันก็เจริญขึ้นด้วยแรงหนักขึ้นก็ถึงพยาบาทปองร้ายกัน; ทั้งสองอย่างนี้ ก็เพราะความหลงความเขลาแรงหนักขึ้นก็คิดผิดเห็นผิด ซึ่งเรียกว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**. เพราะฉะนั้นการแย่งชิงกันและกัน การข่มเหงเบียดเบียนกันและกันก็เจริญขึ้น. ความปองร้ายกันและกันก็เจริญขึ้นตาม ความที่เป็นเช่นนี้เป็นธรรมดาของโลก.

แต่ถึงจะทำอย่างไรก็ตาม ในที่สุดตนก็ต้องละสิ่งของนั้น ๆ ไปบ้าง, สิ่งของนั้น ๆ ต้องละตนไปบ้างเหมือนกันหมด เพราะของนั้น ๆ เป็นของประจำสำหรับโลก ไม่ใช่ของใครจริง ๆ ใครมีบุญที่ได้ทำไว้เบื้องต้นก็อาจได้ประสพ และใครมีปัญญาสามารถก็อาจรักษาไว้ได้ชั่วคราวและอาจแสวงหาเพิ่มให้มากขึ้นได้, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแนะนำให้พิจารณาอีกว่าความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งหลายทั้งปวง ย่อม

มีแก่เราเป็นธรรมดา. ถึงในเวลาที่ยังไม่พลัดพรากจากกันไป และถึงใครจะมีทรัพยสมบัติสักปานไร ก็ใช้สอยและบริโภคของนั้น ๆ ได้พอสมควรเท่านั้น ทั้งการที่แย่งชิงและประทุษร้ายเบียดเบียนกันและกันนั้น ก็เป็นกิริยาของสัตว์ดิรัจฉานที่ไม่รู้จักผิดรู้จักชอบ พระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นที่ดี ก็แสดงว่าเป็นความชั่วเป็นบาป, ใครทำก็ต้องได้รับผลของความชั่วนั้น ในภพนี้บ้าง ในภพหน้าตั้งแต่สิ้นชีพไปแล้วบ้าง. เพราะฉะนั้น ทุกคนผู้หวังดีแก่ตน จึงไม่ควรทำชั่วซึ่งเป็นบาปทุจริตจะมีคนรู้หรือไม่รู้ก็ตาม เพราะเหตุเห็นแก่ความได้ทรัพย์สิน ซึ่งตนเองจะต้องละไปในไม่สู้ช้านัก ถ้าต้องการก็ควรแสวงหาในทางที่ชอบ.

ผู้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นโทษของความประพฤติชั่วเช่นนั้น จึงกำจัดอภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิเสีย และพยายามบรรเทาโลภะ โทสะ โมหะ ให้เบาลงโดยลำดับ และบำเพ็ญคุณความดีที่เรียกว่าบุญหรือกุศลให้เกิดขึ้นตามสามารถ ก็อาจประสพผลของบุญนั้นทั้งในภพนี้ทั้งภายภาคหน้า.

พระพุทธศาสนาแสดงว่า บาปหรือบุญนั้น ๆ ที่บุคคลทำไว้ ย่อมตกแต่งสัตว์ให้เลวทรามและประณีตให้มีสุขและมีทุกข์เป็นต้นต่าง ๆ กัน ซึ่งคนเราจะคาดคะเนหรือเห็นด้วยดวงตาไม่ได้, ดังพระพุทธภาษิตว่า **อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ** เป็นต้น

แปลว่า สัตว์ผู้จำต้องตายได้ทำกรรมอันใดไว้ ที่เป็นบุญและบาป ทั้ง ๒ ประการ ในโลกนี้, กรรมทั้ง ๒ นั้นย่อมเป็นของ ๆ เขา, เขาย่อมพาเอากรรมทั้ง ๒ นั้นไป, กรรมทั้ง ๒ นั้น ย่อมไปตามผู้นั้น เหมือนเงาที่ไม่ละตนฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแนะนำ ให้คำนึงคิดอีกว่า เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของ กรรม เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เป็น ผู้มีกรรมเป็นที่อาศัย จักทำกรรมใดไว้ ดีหรือชั่วก็ตาม จักเป็น ผู้รับผลของกรรมนั้น.

เพราะบุคคลย่อมทำบาปบ้างบุญบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง ต่าง ๆ กันเป็นคราว ๆ ไป, คนเราที่เกิดมาจึงได้สุขมากบ้างน้อยบ้าง ได้ทุกข์มากบ้างน้อยบ้างต่าง ๆ กันเป็นคราว ๆ ไปกว่าจะถึงที่สุด คือละบาปเสียได้ด้วยประการทั้งปวง บำเพ็ญบุญกุศลให้ถึงที่สุด จึงจักพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ถึงความสุขที่สุดได้.

บาปนั้นคือความชั่ว อย่างหยาบซึ่งทำให้โลกอยู่ไม่เป็นสุข ก็คือ ๑ ตั้งใจฆ่า ตลอดถึงทำร้ายร่างกายกันและกัน ด้วย เจตนาร้าย, ๒ ตั้งใจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ยินยอมให้ ด้วย เจตนาเป็นขโมย ตลอดถึงแกล้งทำของ ๆ กันและกันให้เสีย, ๓ ตั้งใจประพฤติผิดประเพณีล่วงสิทธิในทางกามของกันและกัน, ๔ ตั้งใจหลอกลวงกันและกันให้เข้าใจผิดด้วยคำเท็จ, ๕ เสพ

ของเมา คือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทมัวเมายิ่งกว่าพื้นเพเดิม เป็นเหตุที่ให้ประพฤติล่วง ๔ ข้อเบื้องต้น และประพฤติความชั่วอื่น ๆ. ถ้าบุคคลไม่งดเว้นความชั่ว ๔-๕ ประการนี้แล้ว นอกจากร่างกายเป็นมนุษย์ มีอะไรบ้างที่ทำให้พิเศษกว่าดิรัจฉาน ถ้าความประพฤติไม่ต่างจากดิรัจฉานแล้ว คติภพต่อไปใครจะพยากรณ์ว่าเป็นอย่างไรเล่า.

บุญนั้น คือความดี เป็นเครื่องกำจัดความชั่ว ในชั้นต้นก็คือความประพฤติชอบ อันตรงกันข้ามกับบาปนั้น, เพราะฉะนั้นในโบราณกาลและในพระพุทธศาสนาท่านจึงบัญญัติศีล ๕ ประการขึ้น เป็นมารยาท เป็นบุญสำหรับมนุษย์ ถ้าบุคคลได้งดเว้นจากความชั่วทั้ง ๔-๕ ประการนั้นแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์พร้อมทั้งร่างกายและจิตใจ. คติภพข้างหน้าต่อไปก็ควรพยากรณ์ว่าคงไม่ต่ำกว่ามนุษย์. นี้เป็นการละความชั่วและบำเพ็ญความดีในชั้นต้น.

ต่อไปถ้าสามารถก็ควรบำเพ็ญบุญนั้นให้ยิ่งขึ้นอีก คือ ๑ มีกรุณาช่วยชีวิตกันและกันตลอดถึงสัตว์ และช่วยรักษาพยาบาลกันในเวลาเจ็บไข้ เพื่อให้พ้นจากทุกข์ลำบาก, ๒ มีเมตตาบริจาคทานเป็นการเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่นที่ควรเผื่อแผ่ และบูชาท่านผู้มีคุณควรบูชา เช่น มารดาบิดา เป็นต้น, ๓

สำรวมระวังในทางกาม คือยินดีอยู่ในคู่ครองของตน, ถ้ายังไม่มีและจักมี ก็ดำเนินตามประเพณีมิให้เป็นการเสียหาย, ๔ พูดถ้อยคำที่เป็นสัตย์เป็นธรรม ชักนำคนที่แตกร้าวให้สมัครสมานพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น พูดถ้อยคำที่เป็นสุภาพไม่หยาบคายเป็นที่รำคาญหู และพูดถ้อยคำเป็นหลักฐาน ไม่เหลวไหลเพ้อเจ้อ ปราศจากประโยชน์ ซื่อตรงต่อหน้าที่ต่อบุคคลและต่อธรรม ๕ มีสติไม่เลินเล่อ คอยตรวจความประพฤติของตนไม่ให้พลั้งพลาดด้วยอำนาจความพอใจบ้าง ความโกรธเคืองบ้าง ความกลัวบ้าง ความเขลาบ้าง ไม่มัวเมาในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต รู้ตัวอยู่เสมอว่า ต้องแก่เจ็บตายไม่ล่วงพ้นไปได้เลย ดังนี้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญความดีคือบุญกุศลให้ยิ่งขึ้นอีก ในชาตินี้ก็ย่อมเป็นที่น่านิยมนับถือของผู้อื่น ถ้าละโลกนี้ไปแล้ว ก็ย่อมบรรเทิงอยู่ในสุคติ. ในเวลาที่สวิญญาณกทรัพย์และอวิญญาณกทรัพย์หรือแม้ตัวเองถึงความวิบัติแปรปรวนไป ผู้ได้ปัญญาเช่นนั้น ย่อมไม่เศร้าโศกเสียใจจนหมดสติ ดีกว่าผู้ไม่รู้เท่าธรรมดาที่ยังเศร้าโศกอยู่.

อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาย่อมส่องให้เห็นได้ลึกซึ้งละเอียดลออยิ่งกว่าดวงตาที่เรียกว่ามังสจักษุ เพราะดวงตาย่อมส่องให้เห็นได้เพียงภายนอกและตื้น ๆ เผิน ๆ, ข้อนี้พึงเห็นดังต่อไปนี้ เหมือนดังว่าคน ๒ คน ๆ หนึ่งมีรูปพรรณสัณฐานเลวไม่ดี

ไม่งาม ไม่เป็นที่นิยมชอบใจของผู้ติดรูป, ส่วนอีกคนหนึ่งมีรูปพรรณสัณฐานดี งดงามสะสวยเป็นที่นิยมติดใจของผู้ติดรูป, ผู้เห็นเพียงด้วยดวงตา ย่อมไม่พอใจในรูปที่เห็นว่าเลว แต่พอใจในรูปที่เห็นว่าดีเพียงเท่านี้ ส่วนผู้เห็นด้วยปัญญา ก็เห็นว่าเลวหรือดีตามที่เขานิยมกันเหมือนกัน แต่เห็นต่อไปอีกว่า คนมีรูปพรรณสัณฐานเลวหรือดีนั้น ก็เป็นเพราะผู้ตกแต่งต่างกัน ถ้าผู้ตกแต่งเลวก็ตกแต่งให้เลว ถ้าผู้ตกแต่งดีก็ตกแต่งให้ดี เหมือนดังภาชนะที่ไม่งดงามสะสวย ก็เพราะคนทำเลว ส่วนภาชนะที่งดงามสะสวย ก็เพราะคนทำดีฉะนั้น.

ผู้ตกแต่งบุคคลตลอดถึงสัตว์ในพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาทรงแสดงว่า กรรมที่ทำไว้นั้นแล ถ้ากรรมชั่วเป็นบาปอกุศล ก็ตกแต่งบุคคลให้เป็นคนเลว คือมีรูปพรรณสัณฐานชั่วเป็นต้น. ถ้ากรรมดีเป็นกุศล ก็ตกแต่งบุคคลให้เป็นคนดี คือมีรูปพรรณสัณฐานดีเป็นต้น.

กรรมนี้เป็นชนกกรรมผู้ให้เกิด และอาศัยกรรมในปัจจุบันช่วยอุปถัมภ์, แต่ข้อนี้เห็นได้ยาก, เพื่อให้เห็นได้ง่ายขึ้นพึงเห็นในคน ๆ เดียวกันถ้าคราวใดความโลภจัด ความหงุดหงิดใจ ความโศก ความคร่ำครวญ ความเสียใจ ความคับแค้นใจ ความหลงงมงาย เกิดขึ้นครอบงำจิต ก็ทำจิตให้เศร้าหมอง

ขุ่นมัว. ในคราวนั้นบุคคลย่อมมีสีหน้าและผิวพรรณเศร้าหมอง ไม่ผ่องใส. ถ้าในคราวใด จิตปราศจากความโลภจัด ความหงุดหงิดใจ ความหลงงมงาย และปราศจากความโศก ความคร่ำครวญ ความเสียใจ ความคับแค้นใจ จิตย่อมเป็นปกติ. ในคราวนั้น บุคคลย่อมมีสีหน้าและผิวพรรณไม่เศร้าหมองขุ่นมัว ปรากฏแก่ผู้ได้เห็นและสังเกตได้.

เพื่อให้เห็นง่ายเข้าอีก พึงเห็นความโกรธที่แรงกล้า เมื่อเกิดขึ้นในจิต บุคคลย่อมมีสีหน้าวิปริต ดวงตาขุ่นมัว แสดงความโกรธให้ปรากฏเห็นได้ง่าย เสียงที่แสดงออกมาด้วยอำนาจความโกรธ ก็เผ็ดร้อนก้าวร้าวหยาบคาย เป็นที่เกลียดกลัวไม่ชอบใจของคนอื่น. ส่วนเมตตากรุณาเมื่อเกิดขึ้นในจิต บุคคลย่อมมีจิตแช่มชื่น มีสีหน้าและผิวพรรณแจ่มใส เสียงที่แสดงออกไปก็ไพเราะอ่อนหวานเรียบร้อย เป็นที่นิยมนับถือรักใคร่ของคนอื่น. กรรมที่ชั่วย่อมตกแต่งคนให้ชั่ว คือให้มีรูปพรรณสัณฐานเลวเป็นต้น กรรมที่ดีย่อมตกแต่งให้คนดี คือให้มีรูปพรรณสัณฐานดีเป็นต้น ทั้งในปัจจุบันนี้ที่เห็นได้ง่าย ทั้งในภายภาคหน้า.

บุคคลผู้ใดมีปัญญารู้เห็นเช่นนี้แล้ว ย่อมบำเพ็ญคุณงามความดีคือบุญกุศล ก็จักได้ประสพผลที่ดี ไม่ต้องเศร้า

โศกเพราะต้องเป็นคนเลว ด้วยมีรูปพรรณสัณฐาน ทรัพย์ ยศ สกุลเลวเป็นต้น จักแลเห็นบุคคลผู้เศร้าโศกอยู่ เพราะไร้คุณสมบัติเช่นนั้น, เพราะฉะนั้น บุคคลผู้รักตนหวังจะให้ตนเป็นคนดีก็ควรอุตสาหะบำเพ็ญบุญกุศลให้เกิดขึ้น กำจัดบาปอกุศลเสีย.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้เห็นด้วยปัญญาอันอาศัยดวงตา เพียงแต่ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนเท่านั้น ยังเห็นเพียงภายนอกและยังเผิน ๆ อยู่ เพราะฉะนั้น จึงยังหลงติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (คืออารมณ์ที่ถูกต้องทางกาย) คือถ้าเห็นว่าส่วนใดดีก็ชอบใจ ที่ยังไม่ได้ก็อยากได้ ตะเกียกตะกายขวนขวายหาที่ได้มาแล้วก็สยบหมกมุ่นอยากให้คงอยู่ ถ้าส่วนใดที่ไม่ชอบใจมาประสพ ก็ตะเกียกตะกายขวนขวายอยากให้เสื่อมสูญไปเสียโดยเร็วพลัน, เป็นอันทำจิตให้ไม่ปลอดโปร่งผ่องใส. การ ที่เป็นเช่นนั้น เพราะไม่พิจารณาเห็นตามเป็นจริงตามธรรมดาว่าอารมณ์นั้น ๆ ย่อมมีมาประสพและเสื่อมไปวนเวียนกันอยู่เสมอ และเพราะไม่เห็นตลอดถึงกันทั้งภายนอกภายใน จึงรักใคร่บ้างเกลียดชังบ้าง.

ส่วนผู้เห็นแจ้งด้วยปัญญาแท้นั้น ย่อมเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนเช่นนั้นแล้ว ยังพิจารณาเห็นซึ้งตลอดไป

ภายในด้วย เช่นอาหารที่บริโภคบางอย่าง ก่อนแต่ปรุงแต่งให้สุกเสร็จ ย่อมเป็นของน่าเกลียดไม่น่าบริโภค แต่ครั้นทำเสร็จแล้วกลับเป็นของน่ากิน, เมื่อได้วางลงในภาชนะตกแต่งให้ประณีตขึ้น ก็น่ากินยิ่งขึ้น, เมื่อได้เข้าถึงปากถูกเคี้ยวกลั้วด้วยน้ำลายก็มีรสอร่อยชวนกลืน, แต่ถ้าคายกลับออกมาดูแล้ว อย่าว่าแต่จะกลับกินเข้าไปอีกเลย เพียงแต่แลดูด้วยตาก็สะอิดสะเอียนเสียแล้ว, จะว่าอาหารนั้นเป็นของสกปรกหรือ ก็ไม่ใช่, จะว่าน้ำลายที่อยู่ในปากเป็นของกลืนไม่ได้หรือ ก็ไม่ใช่, เพราะเรากลืนกันอยู่เสมอ, จะว่าอาหารถูกเคี้ยวกลั้วด้วยน้ำลาย เป็นของสกปรกไม่ควรกินหรือ เราก็กินกันอยู่เสมอเป็นธรรมดา เป็นแต่ไม่ได้คายออกมาดูก่อนเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า เพราะไม่ได้เห็นด้วยดวงตาเท่านั้นก็ไม่เกลียด, ต่อเมื่อเห็นด้วยดวงตาจึงเกลียด.

อนึ่ง ร่างกายของคนตลอดถึงสัตว์แม้จะสวยงามสักปานไรก็เป็นแต่เพียงภายนอกแค่ผิวหนังเท่านั้น ต่อเข้าไปถึงเนื้อ เลือด เอ็น กระดูก ภายในท้องตลอดถึงอก ก็มีไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้ทบ อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสมหะ น้ำเหลืองเป็นต้นเช่นเดียวกับเครื่องในสุกรที่เขาผ่าท้องแหวะออก. ในท้องของเราเอง ถ้าผ่าออกและสามารถจะแลดูด้วยตาของเราเองได้ ก็ย่อมสะอิดสะเอียนดูไม่สนิท ไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่น

และถ้าปล้อนเนื้อหนังที่หุ้มห่ออยู่ออกเสียแล้ว ก็เหลือแต่ร่างกระดูกเป็นโครง มีกระโหลกศีรษะตากลวงยิงฟัน เช่นร่างกระดูกที่เขาร้อยไว้, หรือเหมือนรูปที่เขาเขียนเป็นร่างกระดูกไว้, เมื่อตายแล้ว ตามธรรมดาก็เน่าเปื่อยมีกลิ่นเหม็น, ถ้าเผาก็เป็นถ่านเถ้า, ถ้าไม่เผาก็ผุย่อยเป็นดินไป, ในที่สุดกลายเป็นอาหารของต้นไม้และของสัตว์บางอย่าง แล้วกลับเป็นอาหารของคนอีก เหมือนกันหมดทั้งร่างกายที่เห็นกันว่าสะสวยงดงามหรือไม่ ทุกชั้นทุกชนิด. เมื่อเช่นนี้ถ้าจะเกลียดก็เกลียดร่างกายเราด้วย และถ้าเกลียดก็ไม่รู้จักเอาไปทิ้งเสียที่ไหนอย่างไรได้; ถ้าขืนเอาไปทิ้ง ก็เอาร่างกายของเราเองไปทิ้งและคงกลับตามเรามาอีก, เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่อาศัยร่างกายนี้ เกิดแต่ร่างกายนี้ ก็เช่นเดียวกัน, เพราะฉะนั้น ควรหรือที่จะยึดถือมั่นว่าเป็นของดีของชั่ว.

อนึ่ง อัตภาพร่างกายที่เป็นอยู่นี้พระบรมศาสดาทรงแสดงแยกออกตามส่วนที่ปรากฏเป็น ๕ กอง เรียกปัญจขันธ์ คือส่วนที่แข้นแข็ง เรียกธาตุดิน, ส่วนที่เหลวซึมซาบไปเรียกธาตุน้ำ, ส่วนที่อบอุ่น เรียกธาตุไฟ, ส่วนที่พัดผันไปมาขึ้นลงเรียกธาตุลม, รวมธาตุทั้ง ๔ นี้เข้าเป็นก้อนเป็นกาย เรียกรูป ๑; กิริยาที่รู้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เรียกเวทนา ๑, กิริยาที่รู้จำกำหนดหมาย เรียกสัญญา ๑, อาการที่ปรุงแต่ง ได้แก่

ความนึกคิดอารมณ์ เรียกสังขาร ๑ กิริยาที่รู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกวิญญาณ ๑, ทั้ง ๔ กองนี้ เรียกนาม.

ปัญจขันธ์นี้ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น ก็ต้องแปรไปในท่ามกลาง สลายไปในที่สุด จึงชื่อว่า **"อนิจฺจํ"** ไม่เที่ยง, ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ จำต้องแปรเปลี่ยนไป และทนยากลำบาก จึงชื่อว่า **"ทุกฺขํ"** เป็นทุกข์, บังคับให้เป็นไปตามใจหวังก็ไม่ได้ จึงชื่อว่า **"อนตฺตา"** ไม่ใช่ตน. ใครจะรู้เห็นว่าเป็นเช่นนี้หรือไม่รู้ก็ตาม ก็คงเป็นเช่นนี้อยู่เสมอ. ผู้ไม่รู้ย่อมยึดถือมั่นว่า ปัญจขันธ์นั้นเป็นของเราบ้าง, เราเป็นปัญจขันธ์บ้าง, ปัญจขันธ์เป็นจริงเป็นจังของเราบ้าง; เมื่อปัญจขันธ์เป็นอย่างไรไปก็เข้าใจว่าตัวเป็นอย่างนั้น เช่นเมื่อรูปเจ็บ เวทนาก็รู้เสวยทุกข์ สัญญาก็จะหมายอยู่ที่เจ็บ สังขารก็นึกคิดอยู่ในเรื่องเจ็บ วิญญาณก็รู้สึกอยู่ที่เจ็บ เป็นอันตัวเจ็บ; หรือห่างออกไปอีก เช่นบ้านเรือนหรือสิ่งของอะไรที่ถือว่าเป็นของตัว ถ้าใครมาทำอะไรแก่บ้านเรือนหรือสิ่งของนั้น ๆ ก็โกรธเคืองขัดแค้น, แต่ถ้าได้ขายให้แก่ใครไปเสียแล้ว ที่นี้ถึงใครจะมาทำอะไรแก่บ้านเรือนสิ่งของนั้น ๆ เราก็ไม่โกรธเคือง.

ส่วนผู้รู้ย่อมไม่ยึดถือมั่นปัญจขันธ์ว่าปัญจขันธ์เป็นของเรา เราเป็นปัญจขันธ์ ปัญจขันธ์เป็นจริงเป็นจังของเรา และไม่ถือมั่นสิ่งอื่น ๆ เมื่อปัญจขันธ์เป็นอย่างไรไป ก็ไม่เห็นว่าเราเป็น,

เห็นแจ้งธรรมดาของสังขารอยู่ว่า เป็นสภาพที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ตามใจหวัง เป็นผลของกรรมเก่า ๆ, ร่างกายคน และสัตว์ ซึ่งเคลื่อนไหวไปตามอำนาจของจิตนั้น เป็นอาการของจิต เพราะแสดงความเป็นไปของจิตให้ปรากฏได้. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอาการของจิตที่อาศัยรูปเกิดขึ้น เรียกว่าเจตสิก. แต่ลำพังจิตที่ไม่แสดงอาการออกมาย่อมไม่ปรากฏ เช่นคนนอนหลับ จิตคงมีอยู่ (ถ้าไม่มีก็ต้องเป็นศพ), แต่ไม่ได้แสดงอาการออกมา จิตแสดงอาการออกมานั้นเป็นวิญญาณ คือรู้สึกตามทวารทั้ง ๖ และเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (มโนวิญญาณ) อีกวนเวียนกันไป. ถ้าจิตที่เป็นพื้นเพเดิมเป็นอย่างไร ถือชั่วเพราะเข้าใจผิดหรือดีเพราะเข้าใจถูก ก็แสดงอาการชั่วหรือดีนั้นออกมาให้ปรากฏ, ถ้าจิตที่เป็นตัวเดิมไม่มีแล้ว อาการของจิต คือความไหวเคลื่อนของรูป และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะมีไม่ได้เลย.

เปรียบเหมือนดังคน ๆ หนึ่ง บางคราวฆ่าคนอื่น บางคราวแย่งชิงทรัพย์ของเขา และบางคราวช่วยชีวิตคนอื่น บางคราวให้ทานบางคราวนิ่งอยู่เฉย ๆ. การฆ่า การแย่งชิงทรัพย์ และการช่วยชีวิตคนอื่น การให้ทาน ไม่ใช่คน เป็นแต่อาการของคน. ถ้าคนที่เป็นตัวเดิมไม่มี, การฆ่า การแย่งชิง และการช่วยชีวิต การให้ทาน จะมีไม่ได้เลย.

อนึ่ง ปัญจขันธ์ที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นแต่อาการของสภาพที่จริง แต่ไม่ใช่ตัวจริง คือ รูปส่วน ๑ เป็นอาการของธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว, แต่ธาตุทั้ง ๔ นั้นเราเห็นไม่ได้ แต่รู้ว่ามีแน่ เช่นในร่างกาย ศีรษะอย่างหนึ่ง มืออย่างหนึ่ง เท้าอย่างหนึ่ง เป็นต้น ล้วนมีรูปร่างต่าง ๆ กัน, เมื่อย่อยผุแล้ว ก็เป็นกระดูกป่นละเอียดเสมอกันหมด ในที่สุดเป็นธาตุดินด้วยกัน, และธาตุดินนั้น ทั้งส่วนที่เป็นภายในทั้งส่วนที่เป็นภายนอก เราเห็นได้แต่ส่วนที่เป็นสังขาร คือที่ปัจจัยปรุงแต่งเท่านั้น จึงเห็นดินบางอย่างมีสีดำ บางอย่างมีสีแดง บางอย่างมีสีเหลืองเป็นต้น, รูปของดินนั้นก็เป็นต่าง ๆ กัน เอากำหนดแน่ไม่ได้แล้วแต่ปัจจัยปรุงแต่งให้เป็นไป, ถ้วย โถ โอ จาน ภูเขา ต้นไม้ เหล่านี้ล้วนต่าง ๆ กัน แต่ก็เป็นมาจากธาตุดินทั้งนั้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปไม่คงที่ เพราะต้องแตกสลายผุย่อย แต่ส่วนธาตุดินก็คงเป็นธาตุดินอยู่เสมอ. ถ้าไม่มีธาตุดินแล้ว, ถ้วย โถ โอ จานเป็นต้นจะมีขึ้นไม่ได้เลย. ธาตุดินแท้นั้นเราบอกไม่ได้เลยว่า มีรูปพรรณสัณฐานแน่นอนอย่างไร. ส่วนการไหวเคลื่อนของธาตุที่เป็นไปภายในก็คือแสดงอาการชั่ว เช่นฆ่าเขาบ้าง แย่งชิงเขาบ้างเป็นต้น, ถ้าเป็นคนดีก็ช่วยชีวิตเขาบ้าง ให้ทานบ้างเป็นต้น, แต่ถึงไม่ได้ทำอะไรนิ่งเฉยอยู่ คนนั้นก็คงมีอยู่.

เพราะปัญจขันธ์เป็นอาการของสภาพที่จริง จึงไม่เที่ยง

เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. ส่วนสภาพที่จริงเล่า ก็เป็นสภาวธรรมต่างหาก จะถือว่าเป็นอัตตาก็ไม่ถูก, เพราะแต่จะพูด หรือชี้ให้เห็นโดยตรงก็ไม่ได้เสียแล้ว จะขึ้นไปถือเป็นตัวเป็นตน ก็ชื่อว่าถือผิดวิปลาส, พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า **"สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"** ธรรมทั้งหลายทั้งหมดเป็นอนัตตา ดังนี้.

ผู้ได้ปัญญาเช่นนี้ย่อมข่มหรือละ โลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นกิเลสส่วนหยาบ อันเป็นเหตุให้ถือตัว ถือตน ถือเรา ถือเขาเสียได้ เป็นผู้ไม่มีความโศก เพราะเหตุนั้น ย่อมเห็นผู้อื่นที่ยังมีโศกอยู่เพราะโลภะ โทสะ โมหะนั้น.

ผู้ได้ปัญญาเช่นนั้นได้เพ่งพิจารณาต่อไป จนสามารถเห็นสภาวธรรมโดยความเป็นสภาวธรรม, ผู้รู้ก็เป็นผู้รู้, ละความเห็นผิดคือเห็นสภาวธรรมเป็นตนเสียได้ด้วยประการทั้งปวง ถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสอย่างละเอียดที่ดองอยู่, ความพ้นนั้นเป็นอกุปปธรรมไม่กำเริบ คือไม่กลับเสื่อมไปอีกได้ ก็ชื่อว่าได้บรรลุถึงปัญญาอันสูงสุด ไม่มีโศกด้วยประการทั้งปวง.

๔

วิถีของปัญญา

อันธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เพื่อให้ผู้ฟังได้ความรู้และความเข้าใจ, เรื่องที่ทรงแสดงก็ประกอบด้วยเหตุ คือมีเหตุมีผลส่องถึงกัน, เมื่อผู้ฟังได้รู้ธรรมและเข้าใจอรรถ คือ เนื้อความแล้วตั้งใจปฏิบัติตาม ย่อมได้ประสพผลด้วยตัวเอง. แม้เช่นนี้, ถ้าบุคคลไม่ตั้งใจฟัง ก็ไม่รู้ธรรม, ไม่ตั้งใจพิจารณา ก็ไม่รู้อรรถ คือ เนื้อความ. เมื่อเป็นเช่นนี้, ก็เป็นอันไม่ได้ปฏิบัติตาม, ถึงปฏิบัติก็อาจผิดพลาดไม่ตรงตามธรรม เป็นอันไม่ได้ปัญญาความรู้ตามชั้น (จะเป็นความผิดของใคร).

บรรดาคนที่เกิดมา ปัญญานั่นแล เป็นสำคัญอย่างหนึ่ง,

เพราะย่อมปันบุคคลให้เป็นผู้โมห์หรือฉลาด ให้เป็นผู้ไม่สามารถหรือสามารถ ให้เป็นผู้ทำผิดหรือทำถูกเป็นต้น จนถึงอาจทำให้ติดอยู่กับทุกข์ หรือพ้นจากทุกข์ก็ได้ตามชั้น และน้อยหรือมากตามกำลังของความรู้. ความรู้นั้นบุคคลอาจทำให้เกิดขึ้นก็ได้ แม้ไม่ได้คราวละมาก ก็คราวละน้อย เมื่อบ่อย ๆ เข้าก็คงมากขึ้นเอง, และเมื่อเกิดขึ้นแล้วอาจปล่อยปละละเลยทำให้เสื่อมไปก็ได้. เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสแสดงปัญญาพร้อมทั้งเหตุไว้ว่า

โยคา เว ชายเต ภูริ อโยคา ภูริสงฺขโย
เอตํ เทฺวธาปถํ ญตฺวา ภวาย วิภวาย จ
ตถตฺตานํ นิเวเสยฺย ยถา ภูริ ปวฑฺฒติ.

แปลว่า ปัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะประกอบ, เสื่อมสิ้นไปก็เพราะไม่ประกอบ, รู้ทางทั้งสองของความเกิดความเสื่อมแห่งปัญญาแล้ว, ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ด้วยประการใด ก็พึงตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น ดั่งนี้.

ปัญญาในที่นี้ หมายเอาความรู้ดี ความรู้ชอบ รู้ถูกต้อง ตรงกันข้ามกับความรู้ชั่วรู้ผิด รู้ไม่ถูกต้อง, และตรงกับสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด.

ทางที่เกิดของปัญญาก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มนัส. บุคคล ย่อมมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนัสอยู่ด้วยกัน, เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีทางให้เกิดปัญญาอยู่ด้วยกัน.

ส่วนเหตุที่ให้เกิดปัญญานั้น พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้โดยปริยายหนึ่ง เป็น ๓ ประการ หยาบและละเอียดต่างกันเป็นชั้น ๆ คือ การตั้งใจศึกษา ตั้งใจดู ตั้งใจฟัง แต่ผู้รู้อื่นให้สำเร็จผล คือถ่ายความรู้ของท่านมาให้เกิดเป็นความรู้มีในตน ได้แก่รู้เพราะความจำ เรียก**สุตมยปัญญา** ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง ๑.

การพิจารณาสอบสวนใคร่ครวญ จับเหตุหยั่งถึงผล จับผลสาวหาเหตุด้วยมนัส เจาะตัดวินิจฉัยด้วยทิฏฐิ ความเห็น ได้แก่รู้เพราะคิด เรียก**จินตามยปัญญา** ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด ๑.

การทำให้เกิดปรากฏเห็นแจ่มแจ้งขึ้นแก่จิต จนไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น และไม่ต้องคิดคาดคะเนว่าจะเป็นเช่นนั้นจะเป็นเช่นนี้ ได้แก่รู้แจ้ง เรียก**ภาวนามยปัญญา** ปัญญาสำเร็จด้วยการบำเพ็ญ คือทำให้เกิดขึ้น ๑.

สุตมยปัญญา รู้เพราะฟังจำเผล็ดผลเป็น**อธิโมกข์** คือ

น้อมใจเชื่อตามไป, ผู้เชื่อเช่นนั้นเป็น**โลกาธิบดี** มีโลก คือผู้อื่นเป็นใหญ่ อาจผิดในเมื่อเขาผิด อาจถูกในเมื่อเขาถูก ไม่มีหลักฐานแน่นอนในตนเอง.

จินตามยปัญญา รู้เพราะคิดเผล็ดผลเป็น**จลสัทธา** คือเชื่อที่คลอนแคลน ยังไม่มั่น, ผู้เชื่อเช่นนั้นเป็น **อัตตาธิบดี** มีตนเป็นใหญ่ อาจผิดได้ในเมื่อคิดผิด อาจถูกได้ในเมื่อคิดถูก ยังไม่แน่นอนมั่นคง, แต่ก็ใกล้ตนเข้ามากว่าโลกาธิบดี เพราะต้องรับผิดรับชอบด้วยตนเอง.

ภาวนามยปัญญา รู้เพราะทำให้เกิดปรากฏ เผล็ดผลเป็น**อจลสัทธา** เชื่อมั่นไม่หวั่นไหว, ผู้เชื่อเช่นนั้นเป็น**ธรรมาธิบดี** มีธรรมเป็นใหญ่ ย่อมถูกได้โดยส่วนเดียวไม่ผิดพลาด.

มีอุปมาในทางโลกเป็นข้อเทียบที่พอจะเห็นได้ เหมือนดังบุคคลไม่รู้จักไฟว่าเป็นอย่างไร, เมื่อได้ฟังผู้อื่นบอกเล่าว่าไฟร้อนก็น้อมใจเชื่อตามไปว่าไฟร้อนดังนี้, ความรู้เป็น สุตมยปัญญา ความเชื่อเป็นอธิโมกข์ ผู้เชื่อเป็นโลกาธิบดี.

เมื่อผู้ฟังเช่นนั้นแล้ว พิจารณาดูอาการของไฟที่สว่างรุ่งเรือง ทำสิ่งที่มาถูกไฟให้เปลี่ยนจากสภาพเดิมจนกลาย

เป็นถ่านเป็นเถ้าเป็นต้น ก็ลงสันนิษฐานว่าไฟร้อนดั่งนี้, ความรู้เป็นจินตามยปัญญา ความเชื่อเป็นจลสัทธา ผู้เชื่อเป็นอัตตาธิบดี.

เมื่อบุคคลได้ถูกไฟด้วยตนเอง จนรู้สึกว่าร้อนแล้ว ก็รู้ได้แน่นอนว่าไฟร้อนดังนี้. ความรู้เป็นภาวนามยปัญญา ความเชื่อเป็นอจลสัทธา ผู้เชื่อเป็นธรรมาธิบดี มีธรรม คือ ความถูกต้องเป็นใหญ่ ด้วยประการดังนี้.

อารมณ์หรือสิ่งทั้งหลายที่มาประสพ เป็นเหตุให้เกิดความรู้เหล่านี้ ที่เป็นส่วนสามัญ ถึงบุคคลไม่สู้ตั้งใจก็คงได้เห็นได้ยินและได้ความรู้บ้างเป็นธรรมดา แต่ว่ารู้ได้น้อย, ส่วนผู้ตั้งใจย่อมได้ความรู้ดียิ่งกว่า, เพราะฉะนั้น บุคคลถึงอยู่ในถิ่นฐานเดียวกันก็รู้มากและฉลาดกว่ากัน เพราะความตั้งใจและไม่ตั้งใจ เพื่อจะฟังเพื่อจะคิดและเพื่อจะทำให้เกิด.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมิสสราธิบดี เป็นใหญ่ในธรรม ก็เพราะปัญญาภาวนาที่เป็นอริยมรรคอันพระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้น กำจัดความรู้ผิดเสีย, แต่นั้นความเข้าใจถูกหรือรู้แจ่มแจ้งโดยไม่ต้องสงสัย อันเป็นตัววิชชาก็เกิดขึ้นกำจัดความเข้าใจผิด คือ อวิชชา อันเป็นพื้นภูมิเดิมให้หมดสิ้นไป.

แสดงโดยนัยแห่ง วัฏฏะ ๓ ว่า เพราะอวิชชาความเข้าใจผิดเป็นปัจจัยเดิม ซึ่งเรียกว่าอนุสัยกิเลส มีอยู่ จึงเป็นเหตุให้คิดทำดีบ้างชั่วบ้างอันเป็นตัวกรรม, เมื่อทำดี ก็เผล็ดผลดี เมื่อทำชั่ว ก็เผล็ดผลชั่ว ปรากฏอยู่ในตัวเอง เป็นส่วนวิบาก, แต่เพราะไม่ตั้งใจดูตัวเอง จึงไม่เห็นตัวเอง. ส่วนผลที่เผล็ดมาแต่กรรมอันเป็นวิบากนั้นก็เป็นสังขาร คงไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาบังคับไม่ได้อยู่ตามธรรมดา, เพราะไม่รู้เท่าจึงหลงติดอยู่ในผลนั้น การหลงติดอยู่ในผลเป็นกิเลส, การคิดแก้ไขจะให้เป็นไปตามชอบใจให้ผิดธรรมดา และทำกรรมเข้าอีกเป็นกรรม, ผลก็เผล็ดเป็นวิบากอีก, วนเวียนกันอยู่เช่นนี้ไม่มีที่สุด.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบชัดตามเป็นจริง และไม่หลงติดอยู่ในสิ่งที่ไม่เที่ยง เพราะต้องแปรเปลี่ยนว่าเที่ยง, ในสิ่งที่เป็นทุกข์ เพราะทนอยู่คงที่ไม่ได้และต้องลำบาก ว่าสุข, ในสิ่งที่เป็นอนัตตา เพราะบังคับไม่ได้ว่าเป็นอัตตา จึงเป็นผู้พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง, และทรงอาศัยพระมหากรุณาในผู้อื่นเป็นเบื้องหน้า จึงทรงพระอุตสาหะแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนแก่ผู้อื่น ให้รู้จักเหตุรู้จักผล และทรงแนะนำให้ดำรงตนในเหตุที่ดีเพื่อบรรลุผลที่ดีสำหรับตนและเป็นประโยชน์ในปัจจุบันทั้งสำหรับหมู่และเป็นประโยชน์แก่ตนในภายหน้า ทั้งเพื่อประโยชน์อย่างสูง คือ รู้จริงเห็นจริง, ชื่อว่าทรงอาศัยสังขาร

คือพระกาย บำเพ็ญประโยชน์ได้เต็มที่ ทั้งเพื่อพระองค์ ทั้งเพื่อผู้อื่น และทรงสรรเสริญผู้อาศัยกาย บำเพ็ญคุณความดีว่าถือเอาสาระและส่วนที่ประเสริฐของกายไว้ได้, ถึงรูปกายจะแตกทำลายไปตามธรรมดาของสังขาร คุณความดีก็คงอยู่ไม่สลายไปตาม, ดังพระพุทธภาษิตว่า **ปญฺจหิ ภิกฺขเว วฑฺฒีหิ วฑฺฒมาโน อริยสาวโก อริยาย วฑฺฒิยา วฑฺฒติ สาราทายี จ โหติ วราทายี จ กายสฺส** ดั่งนี้เป็นต้น ความว่า อริยสาวกเมื่อเจริญด้วยธรรมเครื่องเจริญ ๕ อย่าง คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา ชื่อว่า ย่อมเจริญด้วยธรรมเครื่องเจริญอันประเสริฐ ทั้งชื่อว่าเป็นผู้ถือเอาส่วนที่ประเสริฐของกายไว้ได้ ดังนี้.

๕

ความรู้คู่กับความเห็น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมชี้เหตุให้บุคคลรู้ตามเป็นจริง เพื่อเป็นปัจจัยให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ. แต่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบได้ก็ต้องอาศัยทัสสนะ คือความเห็นเป็นต้น ถ้าขาดทัสสนะความเห็นหรือทฤษฎี บุคคลก็ปฏิบัติไปไม่ได้. ทัสสนะหรือทฤษฎีก็ศัพท์เดียวกัน แปลว่า ความเห็น อย่างเดียวกัน มีประจำอยู่ด้วยกันทุก ๆ คน, เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อมีทัสสนะหรือทฤษฎีอันชอบ ก็เป็นปัจจัยให้ปฏิบัติชอบ เมื่อมีทัสสนะหรือทฤษฎีอันผิด ก็เป็นปัจจัยให้ปฏิบัติผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ผลที่ปรากฏจึงต่างกัน. เพื่อให้ทัสสนะหรือทฤษฎีความเห็นนั้น เป็นไปในทางดีทางชอบซึ่งเรียกว่า **อนุตตริยะ** พระ

สัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงอนุตตริยกิจ กิจที่ยิ่งไว้ ๓ ประการ ตามพระบาลีที่ท่านร้อยกรองไว้ว่า

ตีณิ อนุตฺตริยานิ ทสฺสนานุตฺตริยํ
ปฏิปทานุตฺตริยํ วิมุตฺตานุตฺตริยํ.

แปลความว่า อนุตตริยะ กิจที่เยี่ยม ๓ ประการ คือทัสสนานุตตริยะ ความเห็นเป็นเยี่ยมอย่าง ๑ ปฏิปทานุตตริยะ การปฏิบัติอันเยี่ยมอย่าง ๑ วิมุตตานุตตริยะ ความพ้นอันเยี่ยมอย่าง ๑.

ทัสสนะ ความเห็นนี้ย่อมมีประจำอยู่ด้วยกันทุก ๆ คนทุกถ้วนหน้าไม่มีว่างเว้น เว้นแต่เด็กเล็กที่ไม่อาจจะรู้ว่าเขามีทัสสนะอย่างไรหรือไม่, แต่ถ้าเด็กนั้นเติบใหญ่ขึ้น ก็มีทัสสนะความเห็นประจำอยู่ในตัวตามภูมิ ตามชั้น มาด้วยกัน ตลอดถึงเป็นผู้ใหญ่และเป็นคนแก่. ทัสสนะนี้แหละเป็นสำคัญในเบื้องต้น ถ้าทัสสนะความเห็นผิดก็ให้ดำริผิด เมื่อเห็นผิด ดำริผิด ก็ประพฤติปฏิบัติกาย วาจาใจ ผิด, เมื่อทัสสนะความเห็นชอบ ความดำริก็ชอบ เป็นปัจจัยให้ทำ พูด คิด เป็นไปในทางที่ดีที่ชอบ. เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงแสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงทรงยกสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบและสัมมาสังกัปปะ

ความดำริชอบเป็นเบื้องต้น เพราะว่าเมื่อมีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะแล้ว สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะก็เป็นไปชอบ, เมื่อทิฏฐิความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิ สังกัปปะ ความดำริก็เป็นมิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด, ต่อแต่นั้น กาย วาจา และอาชีวะก็เป็นไปผิด, ปรากฏอยู่เช่นนี้.

บุคคลเมื่อพิจารณาด้วยดี ตรวจดูที่ตนสอบกับธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธะทรงแสดง จะเห็นได้ที่ตนเอง ไม่ใช่ต้องไปเห็นที่อื่น และเห็นได้ที่ตน ก็เห็นด้วยตนเอง ไม่มีผู้อื่นมาช่วยเห็นได้, เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ชื่อว่าสันทิฏฐิโก อันผู้ศึกษาจะพึงเห็นเอง. เมื่อได้ความรู้หรือจำธรรม คือ ทัสสนะ และพิจารณาให้ได้เนื้อความของธรรม คือ ทัสสนะ ก็จะได้เป็นธัมมัญญู อัตถัญญู นี้ส่วน ๑.

ทัสสนะความเห็นเป็นคู่กันกับ**ญาณะ**ความรู้หรือปัญญาความรู้, เพราะฉะนั้น เมื่อท่านยกพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้น จึงยกพระคุณบท **ชานฺตา** คือผู้รู้ **ปสฺสตา** คือผู้เห็น เป็นคู่กันไป. ปัญญา หรือทัสสนะ ความเห็น เป็นไปต่างกันอย่างไร สมควรพิจารณาด้วยปัญญาชอบ.

ทัสสนะความเห็นมีอยู่ด้วยกันทุกถ้วนหน้า เพราะว่า

บุคคลย่อมมีจักขุ คือ ดวงตาที่สำหรับจะเห็นรูป และมีหูสำหรับฟังเสียง มีจมูกสำหรับดมกลิ่น มีลิ้นสำหรับลิ้มรส มีกายสำหรับถูกต้องโผฏฐัพพะ มีมนะสำหรับนึกคิดเรื่องประกอบกันไป ซึ่งเรียกว่าอายตนะ ๖ ภายใน อันเป็นเครื่องต่อกันกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวซึ่งเป็นอายตนะภายนอก.

เมื่ออายตนะภายในภายนอกประสพกันเข้า ก็เกิดความเห็น กล่าวจำเพาะแต่จักขุ เมื่อจักขุดูสิ่งไรก็เห็นสิ่งนั้น เพียงเท่านั้น ยังไม่ลึกซึ้ง ยังไม่เข้าไปถึงใจให้ซาบซึ้งได้ ต่อเมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ตรวจตราดูสิ่งที่ตนได้เห็นนั้นจนเกิดความรู้สึกเกิดความรู้ขึ้น นี้จึงเป็นปัญญา ทัสสนะมีหน้าที่ที่จะเห็นหรือดู, ปัญญามีหน้าที่พิจารณา.

เพราะฉะนั้น บุคคลทุก ๆ คนเมื่อตรวจดูตนในเวลาที่เห็นรูปเป็นต้น เพียงชั้นนี้ย่อมเผินไม่ซาบซึ้งถึงใจ ต่อกลับหวนนึกไปอีก แล้วใช้ปัญญาพิจารณานั่นแหละ จึงจะซาบซึ้งถึงใจ, ถ้าไม่มีทัสสนะความเห็น ปัญญาก็ไม่เกิดขึ้นได้, ถ้ามีทัสสนะไม่มีปัญญาสำหรับพิจารณาเป็นคู่กันไป ก็เห็นเผิน ๆ เหมือนอย่างเด็กเห็นอะไรก็เห็นเผิน ๆ เลย ๆ ไป ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับใจ ไม่รู้ซาบซึ้งไม่เห็นซาบซึ้ง เป็นเช่นนี้ ทั้งส่วนที่ผิด ทั้งส่วนที่ถูก;

ถ้าทัสสนะความเห็นเป็นมิจฉาทัสสนะ เห็นผิด ปัญญาความรู้ที่อาศัยทัสสนะก็พิจารณาไปในทางที่ผิด ก็เป็นมิจฉัปปัญญา ปัญญาผิดคือรู้ผิด, เมื่อทัสสนะผิดปัญญาผิด เป็นปัจจัยเบื้องต้นแล้ว บุคคลก็ประพฤติผิดปฏิบัติผิด, แต่ถ้าทัสสนะเป็นสัมมาทัสสนะเห็นชอบ ปัญญาก็เป็นสัมมัปปัญญา รู้ชอบ เช่นนี้เป็นปัจจัย ก็เป็นเหตุให้บุคคลประพฤติชอบปฏิบัติชอบ, เมื่อเป็นเช่นนี้ ตรวจดูผลที่เกิดมีที่ตนได้ประสพเพราะปฏิบัติผิดเพราะปฏิบัติถูก ก็จะรู้ได้ว่าต่างกันอย่างไร.

ด้วยเหตุนี้แหละ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแสดงสั่งสอนให้ใช้ทัสสนะความเห็นและประกอบด้วยปัญญาความรู้ให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ชอบ, เมื่อทัสสนะและปัญญาเป็นไปในทางที่ถูกที่ชอบ ก็เป็นสัมมาทัสสนะหรือสัมมัปปัญญา, ทัสสนะอันนี้แหละได้ชื่อว่าเป็น**ทัสสนานุตตริยะ** ความเห็นอันเยี่ยม.

คนที่เห็นรูปต่าง ๆ ยั่วให้เกิดโลภะหรือราคะบ้าง, ยั่วให้เกิดโทสะบ้าง, ยั่วให้เกิดโมหะบ้าง, เพียงเท่านี้ พิจารณาดูถึงใจว่าเป็นอย่างไร ในเมื่อมีโลภะหรือราคะ โทสะ โมหะเข้าครอบงำ, เมื่อมีสติระลึกได้ มีปัญญาพิจารณาดู ก็จะรู้ผลที่ตนเอง. แต่ถ้าทัสสนะความเห็น เป็นไปถูกต้องเป็นไปชอบ ก็ประกอบด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ, เมื่อ อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอยู่ใน

จิตหรือในใจ ก็ทำใจให้ผ่องใสแช่มชื่นปลอดโปร่ง. เพียงเท่านี้ ก็จะเห็นได้ในชั้นต้น ต่อจากนั้นก็ถึงการปฏิบัติซึ่งเรียกว่า **ปฏิปทา**.

ปฏิปทา การปฏิบัตินี้ มีอยู่ด้วยกันทุก ๆ คนไม่ว่างเว้น แม้แต่เด็กเล็ก ๆ ก็มีปฏิปทา คือ ดิ้นรนกระเสือกกระสนที่จะเคลื่อนจากที่เป็นเบื้องต้น ต่อไปมีกำลังแรงกล้าก็สามารถจะคลานได้ นั่งได้ จนถึงเดินได้ วิ่งได้ นี้เป็นปฏิปทาทั้งหมด.

ต่อมาจนถึงมีกำลังแรงกล้าขึ้น อายุเจริญขึ้นโดยลำดับถึงความเป็นหนุ่มเป็นสาว, ทัสสนะความเห็นของบุคคลในเวลานั้นก็เป็นไปอย่างคนมีอายุเจริญเป็นหนุ่มเป็นสาว มีความเห็นรักสวยรักงามเป็นต้นเกิดขึ้น ผิดจากทัสสนะความเห็นของเด็ก ๆ ที่มุ่งแต่เล่นไม่นึกถึงความสวยความงามอย่างไร, เมื่อทัสสนะความเห็นเปลี่ยนไปจากเด็กเป็นหนุ่มเป็นสาว ปฏิปทาทางดำเนินก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง ไม่เป็นไปอย่างเด็ก ๆ ไม่ชอบวิ่งเล่นเที่ยวเล่น โดดน้ำเล่น ชอบแต่งเนื้อแต่งตัว ประดับประดานี้ก็เป็นปฏิปทาอีกอย่างหนึ่ง.

ปฏิปทาเพียงเท่านี้เป็นไปตามอำนาจโลภะ โทสะ โมหะ, ถ้าปล่อยไปตามปฏิปทาที่มี โลภะ โทสะ โมหะ เข้าครอบงำชัก

จูงไป บุคคลจะเป็นอย่างไร, ก็จะพิจารณาเห็นได้ว่า ก็ต้องเหลวแหลก ทั้งทำตนให้เป็นคนเลว ทั้งทำผู้อื่นให้เดือดร้อน พิจารณาดูตนจะเห็นได้ตามเป็นจริง.

ต่อเมื่อทัสสนะความเห็นเป็นไปถูกต้องเป็นสัมมาทัสสนะหรือเป็นทัสสนานุตตริยะ ความเห็นอันเยี่ยม ปฏิปทาการปฏิบัติก็ไม่เป็นไปด้วยอำนาจโลภะ โทสะ โมหะ เพราะสงบจาก โลภะ โทสะ โมหะแล้ว. ส่วนที่ปรากฏก็จะเป็นอโลภะ อโทสะ อโมหะ, เมื่ออโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอยู่ ถึงคราวจะทำอะไรทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ก็เป็นไปด้วยอำนาจ อโลภะ อโทสะ อโมหะ. ปฏิปทาอันนั้นก็ไม่เป็นปฏิปทาที่ผิด จะเป็นปฏิปทาที่ชอบที่ถูกตั้งแต่เบื้องต้นไปโดยลำดับ, แม้จะดำเนินไปตามคติของโลก ก็ดำเนินไปในทางที่ดีที่ชอบ ที่โลกนิยมนับถือกัน ไม่เป็นไปในทางที่ชั่วที่ผิดซึ่งโลกติเตียนกัน. ปฏิปทาอันสืบเนื่องมาจากทัสสนานุตตริยะ จึงเป็นปฏิปทาที่ดี จัดเป็น**ปฏิปทานุตตริยะ** การปฏิบัติอันเยี่ยมชั้นต้น.

ต่อไปเมื่อบุคคลยังหลงยังติดอยู่ในสิ่งที่ตัวชอบ ตั้งต้นแต่หลงติดในกายตนในกายผู้อื่นอันสืบเนื่องไปจากกายตนนั้นเอง, เช่นนี้ทัสสนะอันนี้ก็เป็นทัสสนะที่ไม่ดี แต่ไม่ดีในชั้นสูงเลื่อนขึ้นไป, ต่อเมื่อทัสสนะความเห็น เห็นชอบเห็นตามเป็นจริงว่า แม้

ร่างกายของตนของผู้อื่น ตลอดจนถึงสิ่งอื่นทั้งหมดมีความเกิดในเบื้องต้น ก็แปรปรวนไปโดยลำดับ ในที่สุดก็สลาย ซึ่งเรียกว่า **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ไม่เที่ยงเพราะแปรปรวนไป, เป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ไม่ได้, เป็นอนัตตาเพราะบังคับไม่ได้. และไม่ใช่แต่เท่านั้น ย่อมเป็นของที่เป็นภาระ คือเป็นสิ่งที่หนัก เพราะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ ว่างเว้นไม่ได้, ถ้าไม่ปฏิบัติร่างกายและสิ่งของก็จะเกิดปฏิกูล เพราะมีมลทินที่เกิดขึ้นจากตัวเองบ้าง มาจากที่อื่นบ้างเข้าผสม. วัตถุสิ่งของก็มีละอองเข้ามาจับ ทำให้สกปรกไม่น่าดูไม่น่าเห็น, นี่เป็นไปตามธรรมดา, แม้จะปฏิบัติให้ดีทะนุบำรุงให้ดีเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้จักพ้น (หมด) ไม่รู้จักสิ้น ไม่รู้จักจบได้ พึงพิจารณาดูคนที่ปฏิบัติร่างกายตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้และจะต่อไปภายภาคหน้า ได้ปฏิบัติมาด้วยดีด้วยกันทั้งนั้นตามสามารถ, แต่ถึงเช่นนั้น รูปกายหรือร่างกายและของอื่น ๆ ก็ชำรุดทรุดโทรมโดยลำดับเห็นอยู่ตำตา แม้ไม่ต้องพิจารณาก็เห็นได้.

เมื่อทัสสนะความเห็นชอบเห็นตามเป็นจริงเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุให้ปฏิบัติ คือ พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบให้เห็นตามเป็นจริง จนผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา สิ่งที่พึงพิจารณา ก็เป็นสิ่งที่พึงพิจารณาอาศัยกัน เช่นนัยน์ตาเห็นรูป รูปก็เป็นส่วนรูป นัยน์ตาก็เป็นส่วนนัยน์ตา, แม้นัยน์ตาหรือดวงตาจะเกิดพิกล

พิการต้องบอดเห็นด้วยดวงตาไม่ได้ พิจารณาด้วยดีจะเห็นว่ามีผู้คอยดูอยู่ คือผู้จะใช้ดวงตาดู แต่ว่า เพราะกล้องคือดวงตาพิการผู้ดูแม้มีอยู่ ไม่มีเครื่องใช้ก็ไม่เห็นรูปฉะนั้น. ผู้ดูนั้น เมื่อมุ่งออกไปจะดูก็เป็นผู้มุ่งอยู่ แต่ถ้ากลับเข้ามาดูตัวเองให้รู้ว่านี่ตัวเป็นผู้ดู ดวงตาเป็นทางให้ผู้ดูหรือผู้รู้ ส่งการดูการรู้ออกไป, รูปเป็นส่วนที่จะพึงรู้. เมื่อรู้เช่นนี้ก็จะเห็นได้ว่าความจริงโดยแน่นอนก็คือผู้ดูผู้รู้ ถ้าผู้ดูผู้รู้ไม่มีแล้วดวงตาแม้มีอยู่ก็ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ได้ใช้ดูไม่ได้เห็น, วัตถุที่จะพึงดูเช่นรูป ก็มีอยู่ตามธรรมดาไม่เกี่ยวข้องกับผู้ดู.

รู้เช่นนี้แล้ว คงดูความรู้หรือดูผู้รู้ที่มีอยู่ในตัวให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อดูอยู่ รู้อยู่ เห็นอยู่ตามเป็นจริง ความเกี่ยวข้องพัวพันเกี่ยวเกาะกับสิ่งที่รู้ก็จะสงบไป. แต่ถ้าผู้ดูผู้รู้ลืมตัวเมื่อไรก็ออกไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่รู้เมื่อนั้น, พิจารณาดูตัวเองจะเห็นได้ตามเป็นจริง. การพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงเป็นส่วนปัญญาผู้เห็นผู้ดูก็เป็นผู้รู้. ทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้โดยนัยหนึ่งท่านเรียกว่า มุนี ผู้รู้. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงแก่พระวักกลิก็ทรงแสดงว่า "ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้, ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา" ดังนี้ ก็ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้พระกายเป็นแต่ทางหรือเครื่องที่จะดำเนินความรู้ออกไป เพื่อให้รู้ตามเป็นจริงเท่านั้น เหมือนดังเครื่องมือ.

แต่ว่าจะพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงเช่นนั้น ยากที่จะทำได้, เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้สงบใจให้อยู่ในอารมณ์อันเดียว อีกอย่างหนึ่ง; คือทุก ๆ คน ย่อมมีความรู้หรือธาตุรู้อยู่ด้วยกัน และก็มีสิ่งหรือเรื่องที่จะรู้อยู่ด้วยกัน แต่สิ่งที่มาให้รู้นั้นมีมากมายก่ายกอง เราตรวจดูในบัดนี้จะเห็นได้ตามเป็นจริง, ถ้าปล่อยไปตามอำนาจของ โลภะ โทสะ โมหะ ปฏิปทาทางดำเนินก็เป็นเหตุให้เกิดกระวนกระวายเดือดร้อน ไม่สงบสุข พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแนะนำให้กำหนดอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ที่ดีที่ชอบไว้ แล้วและส่งปัญญาความรู้หรือธาตุรู้ออกไปอยู่กับอารมณ์นั้นให้แน่วแน่มั่นคงไม่หวั่นไหว, นี้เป็นการหัดจิตหรือใจ ให้มีอารมณ์เป็นอันเดียว. เหมือนดังคนที่มีมือย่อมมีวัตถุที่มือพึงจับมาก; ถ้าจับไม่ดีด้วยไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ไปจับไฟหรือของที่มีคมก็จะทำให้มือเจ็บ, แต่ถึงไม่เป็นเช่นนั้น ก็ต้องผลัดเปลี่ยนกันจับไปไม่รู้จักจบ, ถ้าจับไว้แต่สิ่งเดียว จะไม่กระสับกระส่ายฟุ้งซ่าน. เพราะฉะนั้น การตั้งจิตให้อยู่ในอารมณ์เดียว จึงเป็นเครื่องระงับความฟุ้งซ่านของจิตเป็นเบื้องต้นของปัญญา หรือธาตุรู้ที่จะพึงพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง ปัญญาหรือธาตุรู้จะพิจารณาดูให้เห็นตามเป็นจริงได้ ต้องอาศัยจิตที่ตั้งมั่นในการพิจารณานั้น, เช่นจะดูสิ่งไรให้เห็นชัด ก็ต้องตั้งใจดูสิ่งนั้นให้แน่นอนมั่นคง ไม่ใช่ดูเผิน ๆ ไป ถ้าดูเผิน ๆ ไป ก็เห็นไม่ได้แน่นอน.

เพราะฉะนั้น ในมรรคมีองค์ ๘ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงสัมมาทิฏฐิเป็นข้อต้น สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นเป็นข้อสุดท้ายเพื่อประกอบกัน; ถ้าลำพังแต่สัมมาสมาธิ ก็ทำให้จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหวสงบเป็นสุข เหมือนดังไฟไม่ถูกลมพัดมีเปลวอันตรง มีรัศมีสว่าง, เมื่อจะให้สำเร็จประโยชน์ บุคคลน้อมไฟนั้นไปส่องดูสิ่งที่ตนจะพึงดูพึงเห็นจึงจะรู้เห็นได้ชัด เหมือนกับทำจิตให้ตั้งมั่นแล้ว น้อมจิตไปพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง ก็จะเห็นได้ชัดแจ่มแจ้ง. ฉะนั้น การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอันสืบเนื่องมาจากทัสสนานุตตริยะ จึงเป็นปฏิปทานุตตริยะ ปฏิบัติอย่างเยี่ยม.

เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบได้เพียงใด ก็จะหลุดพ้นจากปฏิบัติผิดปฏิบัติชั่วได้เพียงนั้น, ในชั้นต้นเมื่อปฏิบัติชอบเป็นไปเพียงชั้นที่ไม่ให้โลกเขาติเตียน ก็จะได้ผลพ้นจากการติเตียนในทางโลก ต่อขึ้นไป เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบยิ่งขึ้นไป ก็จะพ้นไปจากพื้นเพที่ยังต่ำอยู่โดยลำดับ.

การพ้นจากพื้นเพที่เป็นเบื้องต้นเบื้องต่ำโดยลำดับจนกว่าจะถึงที่สุด ก็เป็นวิมุตติความหลุดพ้นอย่างหนึ่ง ๆ. ถ้าพ้นได้ในเวลาไร พิจารณาดูความพ้นที่ตนได้เห็นตามเป็นจริงได้ ก็จะรู้สึกด้วยตัวเองได้ว่าได้ล่วงชั้นหลุดพ้นมาแล้วเพียงเท่านั้น ๆ

แม้จะเป็นกุปปธรรม ธรรมที่กำเริบได้, แต่ก็ไม่ยอมปล่อยให้ความประพฤติชั่วประพฤติผิด ล่วงออกไปทางกาย ทางวาจา ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นวิมุตติความพ้นอยู่นั่นเองแต่ไม่ตลอดปลอดโปร่ง, แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังดีกว่าผู้ที่ปล่อยให้ตนจมอยู่ในความชั่ว ไม่พ้นจากความชั่วมาเสียเลย. วิมุตติความพ้น เพราะปฏิปทา การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เช่นนี้ เป็น**วิมุตตานุตริยะ** ความพ้นอย่างเยี่ยมสืบเนื่องถึงกัน.

เพราะฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยสติ และน้อมเข้ามาในใจพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญา ก็จะได้ทัสสนานุตตริยะความเห็นอันเยี่ยมหรือ เห็นชอบตามภูมิตามชั้น ก็จะเป็นเหตุให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามภูมิตามชั้น, เมื่อปฏิบัติดีปฏิบัติชอบได้ชั้นไหน ก็เป็นปฏิปทานุตตริยะในชั้นนั้น และก็จะให้ได้วิมุตตานุตตริยะ คือพ้นจากพื้นเพที่ชั่วหรือภพชั่วในชั้นนั้นไปโดยลำดับ. ตรวจดูตัวเองตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นนี้ มีสติระลึก คือ ฉวยเอามาได้ ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงไป,การปฏิบัติเช่นนี้ตั้งแต่ต้นก็เป็นบุญเป็นกุศลตั้งต้นแต่ระลึกและพิจารณา, เมื่อระลึกพิจารณาอยู่ก็เป็นบุญเป็นกุศล, ในการปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบจนพ้นจากพื้นเพที่ชั่วไปโดยลำดับ ตามภูมิตามชั้น นั่นก็เป็นบุญเป็นกุศลอีกชั้นหนึ่ง.

๖

ความรู้ คือภาวะตื่นจากหลับ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม เพื่อปลุกบุคคลให้เป็นผู้ตื่นเพราะรู้ความเป็นไปของโลกตามเป็นจริงเช่นนี้ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงทรงปลุกพระองค์มาก่อนแล้ว ตั้งต้นแต่ยังไม่ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ตามพระประวัติ ทรงปลุกพระองค์เองจากความหลงในการเล่นอย่างเด็ก ๆ ให้เป็นผู้ตื่นอยู่ จึงได้ทรงเรียนรู้เรื่องที่จะควรเรียนและมีความสามารถในกิจการงาน, เมื่อทรงปกครองประชุมชน ก็ทรงฝึกพระองค์ให้เป็นผู้ตื่นเพราะไม่หลงไปในอารมณ์ที่ได้ประสพ อันล้วนแต่ทำให้เกิดความสุขทั้งกลางวัน

กลางคืน จึงเป็นผู้ตื่นเพราะได้ปฏิบัติชอบตามหน้าที่. แม้เช่นนั้นแล้วก็ยังทรงปลุกพระองค์ให้เป็นผู้ตื่นต่อไปอีก กล่าวตามนัยที่มีปรากฏในทางพระพุทธศาสนา ทรงรู้จักโลกคือโลกธาตุที่เป็นไปอยู่ อันแยกออกเป็นเหตุส่วนหนึ่ง เป็นผลส่วนหนึ่งเช่นนี้ ได้ทรงชื่อว่าทรงรู้โลกในภายนอก และก็ไม่หลงไปตามโลก จึงเป็นผู้ตื่น.

เมื่อทรงเห็นความเป็นไปของคนที่เป็นไปต่าง ๆ กัน ต่างโดยภูมิชั้น เช่นด้วยความมีรูปพรรณสัณฐานต่างกัน ด้วยความเป็นผู้มีภูมิหรือพื้นเพโง่ ฉลาด ต่างกัน ก็ทรงพิจารณาเห็นว่าคนที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะกรรม คือกิจการงานที่ทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจนั้นเอง เป็นเหตุ จึงให้ผลแก่บุคคลผู้ทำเป็นไปต่าง ๆ กัน ตามภูมิตามชั้นตามชนิด, นี้ได้ชื่อว่า เป็นผู้ตื่นจากความไม่รู้โลก คือหมู่คนที่เป็นไปอยู่.

เมื่อมาทรงพิจารณาดูพระองค์ว่าเป็นอย่างไร ก็ทรงเห็นพระองค์ที่เป็นไปอยู่ตามพื้นเพเดิม อันแยกออกได้เป็นสองส่วน คือกิเลสหนึ่ง อารมณ์หนึ่ง; กิเลสก็ได้แก่เครื่องเศร้าหมองของจิตที่เป็นไปอยู่ในภายใน นอนเนื่องอยู่กับจิต, เมื่อกิเลสนั้นออกมาประสพอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวทั้งหลาย กิเลสที่มีอยู่ในภายในก็ออกมาไปหลงอารมณ์

คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวที่เป็นไปอยู่ภายนอก จึงทำให้พระองค์ต้องทรงหมกมุ่นวุ่นวายอากูลอยู่กับอารมณ์ทั้งหลายและทรงยึดว่านั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น, นั่นเป็นตัวตนของเรา, เมื่อทรงพิจารณาดูพระองค์เห็นความเป็นไปเช่นนั้น ก็ทรงกำหนดกิเลสที่อยู่ในภายในจนทรงรู้จักกิเลสกับอารมณ์เหล่านั้น.

ตามที่ท่านแสดงไว้ว่า ทรงรู้จัก**อาสวะ** อันได้แก่กามคือความใคร่ **ภวะ** อันได้แก่ภพคือความเป็น **อวิชชา** อันได้แก่ความไม่รู้หรือความมืด เหมือนดังคนเข้าอยู่ในห้องมืด ไม่เห็นอะไร นี่เป็นตัวเดิมเป็นพื้นเพ, แต่เมื่อมีอารมณ์เข้ามาประสพ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราว เข้ามาประสพทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย มนะ ก็รู้อารมณ์นั้น แต่รู้ผิดจากความเป็นจริงไปไม่รู้ทั่วถึง รู้แต่เพียงเอกเทศคือบางส่วน; เหมือนดังคนอยู่ในที่มืด เมื่อมีแสงสว่างเข้าไปเป็นช่อง ๆ ก็ให้เห็นที่อยู่ในทางของแสงสว่างและก็เข้าใจว่ามีอยู่เท่านั้นเท่าที่ตาเห็นเท่าที่แสงสว่างเข้ามา แต่ว่าไม่รู้ทั่วถึง เช่นรู้เกิด แต่ไม่รู้จักสลายคือทำลาย หรือรู้จักทำลายแต่ไม่รู้ว่าสิ่งที่ทำลายมีเพราะเกิด, เช่นบุคคลได้ประสพสิ่งที่เกิดขึ้นมาและชอบใจ ก็ยินดีหมกมุ่นต้องการให้มีให้เป็นอยู่ต่อไป ไม่นึกถึงว่าสิ่งที่เกิดมานั้นในที่สุดก็ต้องสลายเหมือนกันหมด ครั้นสิ่งที่ไม่ชอบใจเกิดขึ้น ก็

เดือดร้อนกระวนกระวาย ต้องการทำลายล้างผลาญให้เสื่อมไป ไม่รู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ต้องมีใครทำอะไร ในที่สุดเขาก็สลายไปเอง, ดังภาษิตของท่านผู้รู้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ที่แสดงไว้ว่า **ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ** สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา **สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ** สิ่งนั้นทั้งหมด มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ดังนี้. รู้เกิดได้ชื่อว่ารู้ส่วนหนึ่ง แต่ไม่รู้ดับหรือรู้สลาย, รู้ดับหรือรู้สลาย แต่ไม่รู้ว่ามีมาจากเกิด เพราะฉะนั้นจึงยินดีส่วนที่ชอบ ยินร้ายส่วนที่ไม่ชอบ ผลัดเปลี่ยนกันไปไม่รู้จักจบ.

กิเลสที่ออกไปประสพอารมณ์ และรู้จักอารมณ์ แต่รู้ผิดจากความจริงไป จึงเป็นความหลงงมงายซึ่งเรียกว่าโมหะ และก็ต้องการได้ส่วนที่ชอบอันเป็นกามะ ต้องการเป็นภพที่ชอบอันเป็นภวะ, เพราะฉะนั้น **กามตัณหา**ความดิ้นรนไปเพราะความใคร่หรือเพื่อความใคร่ที่จะให้ได้, **ภวตัณหา** ความดิ้นรนไปเพื่อภพหรือความเป็นหรือดิ้นรนไปเพื่อจะให้เป็นภพที่ชอบ, **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนไปเพื่อให้สิ่งที่ไม่ชอบซึ่งมาประสพสูญไปจนถึงมุ่งล้างผลาญ นี้เป็น**อาสวสมุทัย** เหตุให้เกิดอาสวะ. เพราะโมหะความหลงงมงายเช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว แม้ดับไปไม่คงอยู่ แต่ความยึดถือเป็นไปตามความดิ้นรนของใจ ยังเก็บอยู่ยังหมักหมมอยู่ เป็นอันเข้าไปซ้อนอาสวะคือความมืดให้มีอาการมี

รูปร่าง แปลกออกไปจากความมืด; เหมือนดังบุคคลเมื่อไม่รู้จักทองคำ เพชรนิลจินดา ก็ไม่มีความปรารถนาจะให้ได้มาและไม่มีความปรารถนาจะให้คงอยู่, แต่เพราะรู้ว่าทองคำเพชรนิลจินดามีค่า คนนิยมนับถือกัน จึงปรารถนาต้องการได้, ความปรารถนาต้องการนั้น ไม่ใช่มีอยู่เสมอไป เกิดชั่วคราวแล้วก็ดับ แต่ความที่รู้สึกว่าเพชรนิลจินดาหรือทองคำมีค่ายังชอบใจยังต้องการอยู่เสมอ แม้นอนหลับฝันก็คงเป็นไปเช่นนั้น, นี้ได้ชื่อว่าอาสวสมุทัย เหตุให้เกิดอาสวะ คือก่อกามะ ภวะ อวิชชาให้เกิดขึ้นทับกามะ ภวะ อวิชชาเดิม ให้ซ้อน ๆ ขึ้นไป จึงเป็นคุณคือกิเลสที่ซ้อนกันและทับอยู่ในใจสัตว์.

เมื่อทรงรู้จักกามอันเป็นกิเลสนั้นแล้ว ทรงพิจารณาดูรู้จักหน้าตาของอาสวสมุทัยว่าเป็นอย่างไร, อาสวสมุทัย เหตุให้เกิดอาสวะเกิดเพราะความไม่รู้เท่าตามเป็นจริง เมื่อมีผู้ดูให้รู้เท่าตามเป็นจริงแล้วอาสวสมุทัยที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็เสื่อมสูญไป. ไม่ใช่เฉพาะพระพุทธเจ้าซึ่งยังเป็นพระโพธิสัตว์แม้สำหรับเรา ๆ ก็เหมือนกัน ถ้าตั้งใจคอยดูอาสวสมุทัยอยู่อาสวสมุทัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิด ที่เกิดขึ้นแล้วก็ทนอยู่ไม่ได้ต้องหลบหน้าไป. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ทรงพิจารณารู้จักหน้าตาของอาสวสมุทัย อาสวสมุทัยทนอยู่ไม่ได้ก็เสื่อมสิ้นหายหมดไป เป็น**อาสวนิโรธ** ความดับอาสวสมุทัย.

ปัญญาที่พิจารณาเห็นตามเป็นจริง เป็น**อาสวนิโรธคา-มินีปฏิปทา** ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินไปถึงความสิ้นอาสวะ หรือเรียกสั้น ๆ ว่ามรรค.

เพราะฉะนั้น **อริยสัจจ์** อย่างหนึ่ง คือ อาสวะ อาสว-สมุทัย อาสวนิโรธ อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา หรือ มรรค จึงปรากฏเกิดขึ้นแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในเวลาที่ทรงปลุกพระองค์เพื่อให้เป็นผู้ตื่น, เมื่ออาสวสมุทัยดับไปแล้ว อาสวะที่เป็นพื้นเพเดิมทนอยู่ไม่ได้ ย่อมดับไปด้วย. เพราะฉะนั้น อาสวะ อาสวสมุทัยจึงไม่มีที่พระองค์ คงมีแต่อาสวนิโรธ อันเกิดแต่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทาหรือมรรค ที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญ, เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงเป็นพุทโธ ผู้ตื่นอยู่ เพราะไม่หลงไป.

รู้ของผู้ตื่น เพราะรู้ตามเป็นจริงอย่างไร ? ยากที่บุคคลเรา ๆ ผู้ยังไม่ตื่นจะพึงรู้ได้ตามเป็นจริง. แต่เมื่อกล่าวตามทางพระพุทธศาสนา ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ทั้งกล่าวโดยรวบยอดก็คือทรงรู้จักสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดให้มีให้เป็นขึ้นอย่างหนึ่ง, รู้อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง มีอยู่เป็นพื้นเพเดิมอย่างหนึ่ง. ส่วนนักวิทยาศาสตร์ที่แสวงหาความรู้เป็นไปแต่ทางรูปธรรม ธรรม

ที่เป็นส่วนรูป, ถึงเช่นนั้นก็รู้แค่ธรรมที่เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งเท่านั้น และก็เป็นไปแต่ในทางโลก จึงเป็นผู้ขวนขวายและฉลาดในทางที่จะประกอบสังขตธรรมทางโลก ให้เป็นสิ่งต่าง ๆ ขึ้นใหม่ ตามความรู้ตามความเข้าใจความสามารถ, แต่ไม่ได้หันเข้ามาดูสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งและอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่ง อันเป็นอยู่ในภายในคือที่ตัวตนเอง จึงเป็นผู้ไม่รู้จักสังขตธรรม และอสังขตธรรมที่เป็นภายใน, ถ้าเปรียบตามกระแสพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงไว้ก็ได้ชื่อว่ามีตาข้างเดียว เห็นแต่ทางโลก ไม่มีตาที่จะเห็นธรรม.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงปลุกพระองค์จนเป็นผู้ตื่นเพราะรู้ตามเป็นจริงเช่นนั้น จึงไม่ทรงหลงไปในอารมณ์ทั้งหมดที่พระองค์ได้ทรงรู้; ถ้าจะเปรียบกับบุคคลสามัญที่เป็นไปอยู่ บุคคลย่อมมีการนอนซึ่งเรียกว่านิทรา คือนอนหลับหลับไม่รู้อะไรทีเดียว นี่เป็นความมืด, อีกอย่างหนึ่งคือหลับเจือตื่น หรือหลับ ๆ ตื่น ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความฝันเห็นอารมณ์ต่าง ๆ ในความฝันซึ่งเรียกว่าสุบิน, ในเวลาที่ฝันนั้น ก็เข้าใจว่าเรื่องที่เห็นหรือสิ่งที่เห็นนั้นเป็นจริงหมด จึงยินดีชอบใจในส่วนที่ฝันดี, ยินร้าย เศร้าโศกเสียใจโกรธแค้นขัดเคืองในเรื่องที่ฝันร้าย, ครั้นตื่นจากฝันขึ้นมา รู้ว่าเรื่องที่เห็นในฝันนั้นไม่เป็นจริงทั้งหมดทั้งส่วนร้ายทั้งส่วนดี, ก็ไม่หลงไปในความฝัน, นี่เป็นความตื่น

ของคนสามัญ. เมื่อนำมาเทียบกันคนตื่น ๆ ที่เป็นคนสามัญ ก็มีทางที่จะพึงเทียบได้; คนไม่รู้เรื่องราวอะไรทั้งหมด ก็เหมือนดังคนนอนหลับสนิทไม่ฝัน, เมื่อรู้อะไรที่มีที่เป็นไปอันเกี่ยวกับโลกธาตุก็ตาม อันเกี่ยวกับบุคคลก็ตาม, เมื่อแยกออกไปก็คือรู้เรื่องที่ให้เกิดความยินดียินร้าย รู้เรื่องที่ให้เกิดความหลงงมงาย, เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว ก็ยินดียินร้ายหลงงมงาย นี่ได้ชื่อว่าฝันตื่น ๆ ฝันกันอยู่เสมอ ตั้งแต่รู้ความมาจนอาจจะถึงตาย ก็ไม่รู้จักตื่นจากฝัน, และเมื่อเกิดขึ้นใหม่ก็ฝันไปใหม่จนกระทั่งตายไปแล้วเกิดขึ้นใหม่ กว่าจะรู้ตามเป็นจริงว่าเรื่องเหล่านั้นที่มีเป็นไปอยู่ในโลก เป็นเรื่องเหมือนดังฝันเห็นยั่วให้เกิดยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงงมงายบ้าง เท่านั้น. เมื่อรู้ขึ้นมาแม้เพียงเป็นเค้า ก็ยังทำความตื่นให้เกิดขึ้นเป็นเงา ๆ พอรู้เห็นได้บ้าง, แต่ถ้าพิจารณาจนเห็นตามเป็นจริงแม้ชั่วครู่ชั่วขณะ ก็อาจจะทำให้เป็นผู้ตื่นจากฝัน คือฝันตื่น ๆ ได้ชื่อว่าปลุกตนให้ตื่นขึ้นจากฝันชั่วครู่ชั่วขณะฉะนั้น.

๗

ความรู้ หนทางสู่ความสะอาด

อันการที่จะรู้ตามเป็นจริงได้ ก็ต้องมีสติระลึกได้ มีปัญญาพิจารณาความเป็นไปของตนให้รู้ตามเป็นจริงอย่างไร ความเป็นผู้รู้ก็จะเกิดขึ้น, เหตุนี้ จึงมีพระธรรมเทศนาโดยปริยายหนึ่ง ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้รู้เห็นตามจริงได้แสดงไว้โดยชอบว่า **"ตีณิ โมเนยฺยานิ, กตมานิ ตีณิ กายโมเนยฺยํ วจีโมเนยฺยํ มโนโมเนยฺยํ."** ดังนี้ แปลว่า "โมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ ๓ อย่าง คือกายโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางกาย ๑ วจีโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางวาจา ๑ มโนโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางใจ ๑.

บุคคลทั้งหลาย ย่อมทำกิจการงานทางกายอยู่ด้วยกัน แต่ถ้าไม่มีสติที่ระลึก ไม่มีปัญญาที่พิจารณาดูการงานที่ทำทางกาย การงานที่เป็นไปในทางกาย จึงเป็นไปในทางชั่ว ซึ่งเรียกว่า กายทุจริตบ้าง เป็นไปในทางดี ซึ่งเรียกว่า กายสุจริตบ้าง, แต่มักเป็นไปในทางกายทุจริต เพราะไม่มีสติระลึก ไม่มีปัญญาพิจารณา. ต่อเมื่อมีสติระลึกได้มีปัญญาพิจารณาดูการงานทั้งหลาย ที่ทำทางกาย ให้รู้จักว่า ความประพฤติทางกายเช่นนี้ เป็นกายทุจริต รู้จักว่า ความประพฤติทางกายเช่นนี้ เป็นกายสุจริต และรู้จักเลือกทำกิจการงานทางกาย ให้หลีกเลี่ยงพ้นกายทุจริต ให้ดำเนินไปโดยทางกายสุจริต นี้ได้ชื่อว่ากายโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางกาย.

อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายย่อมพูดถ้อยคำด้วยวาจาด้วยกัน แต่ว่าบางคนพูดถ้อยคำที่ชั่ว ซึ่งเป็นวจีทุจริต บางคนพูดถ้อยคำที่ดี ซึ่งเป็นวจีสุจริต, แต่มักพูดวาจาที่เป็นวจีทุจริตเป็นพื้น เพราะไม่มีสติระลึกและปัญญาพิจารณา. ต่อเมื่อมีสติระลึกได้ มีปัญญาพิจารณาดูคำที่พูด ให้รู้จักว่าพูดคำพูดเช่นนี้เป็นวจีทุจริต พูดคำพูดเช่นนี้เป็นวจีสุจริต และรู้จักเลือกพูดถ้อยคำที่พ้นจากวจีทุจริต พูดแต่วจีสุจริตอยู่เสมอ นี้เป็นวจีโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางวาจา.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมคิดเรื่องราวทั้งหลายด้วยมนะอยู่ด้วยกัน แต่เรื่องที่คิดย่อมเป็นไปต่าง ๆ กัน บางคนย่อมคิดเรื่องที่ชั่วที่เป็นมโนทุจริต บางคนคิดเรื่องที่ดีที่เป็นมโนสุจริต, เรื่องที่ระลึกเป็นอารมณ์ การนึกคิดเป็นมโน, แต่มักนึกคิดเป็นไปในทางชั่ว เป็นมโนทุจริต เพราะไม่มีสติระลึกได้ ไม่มีปัญญาพิจารณา. ต่อเมื่อมีสติระลึกได้ มีปัญญาพิจารณา หรือมีสติสัมปชัญญะ เมื่อนึกคิดอารมณ์หรือเรื่องอันใดก็มีสติระลึกได้ มีปัญญาพิจารณารู้ว่า อารมณ์หรือเรื่องที่คิดเช่นนี้เป็นมโนทุจริตหรือเป็นอกุศลวิตก อารมณ์หรือเรื่องที่คิดเช่นนี้เป็นมโนสุจริตหรือเป็นกุศลวิตก และรู้จักเลือกนึกหรือตรึกหลีกเลี่ยงจากมโนทุจริตหรืออกุศลวิตก ตรึกนึกอยู่แต่ในเรื่องที่เป็นมโนสุจริตหรือเป็นกุศลวิตก นี้เป็นมโนโมเนยยะ ความเป็นผู้รู้ทางมนะ คือทางใจที่นึกคิด.

เมื่อบุคคลรู้ความเป็นผู้รู้ทางกาย ทางวาจา ทางใจด้วยประการฉะนี้ พุทธศาสนิกชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา ต้องทำกิจการงานทางกาย ต้องพูดถ้อยคำทางวาจา ต้องนึกเรื่องราวทางใจด้วยกันทั้งนั้น ถ้าจะดำเนินตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ต้องทำโมเนยยะคือความรู้ให้เกิดมีทางกาย ทางวาจาทางใจ, เมื่อจะทำกิจการงานอันใดทางกาย จะพูดเรื่องราวอันใดทางวาจา จะนึกเรื่องราวอันใดทางใจ ก็ต้องมีสติระลึกได้ มี

ปัญญาพิจารณาให้รู้จักกายทุจริต รู้จักกายสุจริต รู้จักวจีทุจริต รู้จักวจีสุจริต รู้จักมโนทุจริต รู้จักมโนสุจริต, เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว ถึงคราวจะทำจะพูดจะคิด ก็เลือกทำแต่ในกิจที่เป็นกายสุจริต เว้นจากการทำกายทุจริต เว้นจากพูดวจีทุจริต เว้นจากนึกคิดมโนทุจริต ก็จะได้ชื่อว่าเป็นมุนีผู้รู้ตามสมควร.

ความเป็นผู้รู้นั้นเองจะเป็นเครื่องฟอกใจจากความชั่ว หรือความเศร้าหมองที่เคยมีอยู่นั้นให้เสื่อมสิ้นได้โดยลำดับ, ความเศร้าหมองเมื่อมีอยู่ในใจ ย่อมทำใจให้เศร้าหมองไป ความเศร้าหมองเมื่อไม่มีอยู่ในใจ ใจย่อมผ่องใส, ใจเป็นธรรมชาติที่เป็นกลาง ยังไม่ใช่เศร้าหมองยังไม่ใช่บริสุทธิ์ แต่เป็นธรรมชาติที่ผุดผ่อง; เหมือนดังทองคำตามธรรมชาติเป็นของสุก แต่ว่าเพราะมีธาตุเป็นมลทินเข้ามาระคนจึงทำให้เศร้าหมองไป เมื่อช่างทองผู้ฉลาดกำจัดมลทินของทองเสียได้ ทองที่ปราศจากมลทินก็บริสุทธิ์สะอาด ข้อนี้ฉันใด, ใจแม้เป็นธรรมชาติที่เป็นกลาง แต่เพราะไม่รู้ตามเป็นจริงเป็นเบื้องต้น ซึ่งเป็นกิเลสเครื่องเศร้าหมองนอนเนื่องอยู่ จึงให้นึกคิดและประกอบกิจเป็นไปตามความไม่รู้หรือรู้ผิดพลาดรู้ชั่ว เมื่อความรู้ตามเป็นจริงเกิดขึ้น กำจัดกิเลสที่ทำใจให้เศร้าหมองให้เสื่อมสูญไป ใจก็จะถึงความบริสุทธิ์ผ่องใส ปราศจากเศร้าหมองก็ฉันนั้น.

เพราะฉะนั้น ความรู้ตามเป็นจริง จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ให้เกิดความหลุดพ้น, ความรู้อันเป็นปัญญา เป็นภาเวตัพพธรรม ธรรมเป็นที่ควรทำให้เกิดมีขึ้นได้ ถ้าไม่ใช่เช่นนั้น พระสัมมาสัมพุทธะผู้เป็นพระบรมศาสดาก็ไม่ทรงแนะนำให้ทำความรู้ให้เกิดขึ้นเลย.

ความรู้ แม้เป็นธรรมที่ทำให้เกิดขึ้นได้จริง แต่ว่าใจของบุคคลมีกำลังอ่อน จึงไม่สามารถกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นได้ ต้องตกไปในอำนาจของมาร คือกิเลสผู้ทำลายล้างความดีซึ่งมีอารมณ์เป็นอาวุธ, กิเลสที่ยื่นออกมายึดอารมณ์เป็นประดุจแขนของมาร อารมณ์เป็นประดุจอาวุธ, เมื่อกำลังของจิตอ่อน มารออกมาผจญจึงต้องพ่ายแพ้ไม่สามารถจะชนะความชั่วอันเป็นมารได้.

เมื่อจะต่อสู้กับมาร คือกิเลสภายใน จึงจะต้องทำศรัทธาความเชื่อให้เกิดขึ้น ด้วยพิจารณาจับเหตุจับผลสอดส่องแสวงหาความจริง แล้วกำจัดความไม่เชื่อให้เสื่อมสูญไป, ความเชื่อเมื่อเกิดขึ้นเป็นกำลังกล้า ก็ได้ชื่อว่า**สัทธาพละ** กำลังคือศรัทธาอย่าง ๑.

ทำความเพียรให้เกิดขึ้น กำจัดความเกียจคร้านเสียได้ ความเกียจคร้านไม่มีเข้ามาครอบงำใจ ก็เป็นวิริยะ ความบากบั่นหรือความเพียร เมื่อมีกำลังกล้า ก็เป็น**วิริยพละ**อย่าง ๑.

ทำสติความระลึกได้ให้เกิดมีขึ้น กำจัดความหลงลืมสติให้เสื่อมไป เมื่อมีกำลังแก่กล้า ก็เป็น**สติพละ** กำลังคือสติอย่าง ๑.

ทำจิตให้ตั้งมั่น กำจัดความฟุ้งซ่านเสียได้ เมื่อมีกำลังกล้าก็เป็น**สมาธิพละ** กำลังคือสมาธิอย่าง ๑.

ความพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงในอารมณ์ที่ได้ประสพพบเห็น เป็นเครื่องกำจัดความรู้ชั่วหรือรู้ผิดให้เสื่อมไป เมื่อมีกำลังกล้า ก็เป็น**ปัญญาพละ** กำลังคือปัญญาอย่าง ๑.

สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่เป็นอุปการะเป็นเครื่องอุดหนุนใจ เมื่อต่อสู้กำจัดข้าศึกของตน ๆ เสียได้ ก็ถึงความเป็นใหญ่ เป็นอินทรีย์อย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกว่า **สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์** อินทรีย์คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา, เมื่อเป็นเช่นนี้ มารคือกิเลสย่อมสงบไม่เกิดขึ้นครอบงำใจ.

ท่านผู้ปฏิบัติเช่นนั้น ได้ชื่อว่าเป็นมุนีผู้รู้ แม้ชั่วขณะหนึ่งคราวหนึ่งก็เป็นการดี, เมื่อทำบ่อย ๆ เข้า ความเป็นผู้รู้ก็เกิดมีขึ้นบ่อย ๆ จนถึงเป็นอกุปปธรรม มีอันไม่กำเริบคือ

เสื่อมไปเป็นธรรมดา. พระสัมมาสัมพุทธะทรงเป็นมหามุนี คือเป็นผู้รู้ใหญ่ ก็เพราะทรงทำความเป็นผู้รู้ให้เกิดมีขึ้น ด้วยอาศัยพละจนถึงอินทรีย์เป็นลำดับด้วยประการฉะนี้.

เมื่อผู้นับถือพระพุทธศาสนาทำความเป็นผู้รู้ให้เกิดมีเป็นมุนีขึ้นได้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สะอาดกาย สะอาดวาจา สะอาดใจเป็นอธิบดี คือเป็นใหญ่อยู่เหนือความชั่วตามชั้นตามภูมิ, เมื่อบุคคลมีกายวาจาและใจสะอาดในชาตินี้ ในชาติหน้าก็ต้องเป็นผู้สะอาดต่อไป. เมื่อเป็นผู้สะอาดอยู่เช่นนี้ได้เสมอ ๆ ก็จะฟอกจิตให้ปราศจากความเศร้าหมอง หรือกิเลสเครื่องเศร้าหมองได้. การปฏิบัติทำความรู้ให้เกิดมีจนเป็นมุนีขึ้นได้ หรือทำความสะอาดให้เกิดมีขึ้นจนเป็นผู้สะอาดขึ้นได้เช่นนี้ เป็นการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดา ซึ่งทำพระองค์เองให้เป็นมุนี ให้เป็นผู้สะอาด ดังนี้ ก็พึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำตนให้เป็นผู้รู้ ผู้สะอาด ตามสามารถ ด้วยประการฉะนี้.

ISBN 974-580-970-5

9 789745 809703